

АУҚЫМДЫ ӨЗГЕРІСТЕР КЕЗЕҢІ

1 ШІЛДЕДЕ ЖАҢА АТА ЗАҢ КҮШІНЕ ЕНДІ. ПАРЛАМЕНТ ПАЛАТАЛАРЫНЫҢ СОҢҒЫ БІРЛЕСКЕН ОТЫРЫСЫНДА ПРЕЗИДЕНТ ҚАСЫМ-ЖОМАРТ ТОҚАЕВ ОСЫ КҮННЕН БАСТАП ЕЛІМІЗДЕ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ АУҚЫМДЫ РЕФОРМАЛАР БАСТАЛАТЫНЫН МӘЛІМДЕДІ.

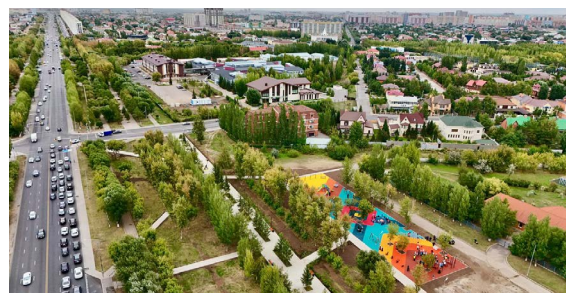
– Бүгін тәуелсіз Қазақстан тарихының жаңа дәуірі басталады. Біз саяси-экономикалық реформалардың, ауқымды өзгерістердің және қарқынды дамудың даңғыл жолына түсеміз. Осы ерекше күн еліміздің бүкіл саяси жүйесін, сондай-ақ мемлекеттің және азаматтық қоғамның негізгі институттарын түбегейлі жаңғырту кезеңі басталғанын аңғартады. 15 наурызда өткен жалпыұлттық референдумда Қазақстан халқы ел тағдырына тікелей ықпал ететін және мемлекеттің ондаған

жылға арналған даму бағдарын айқындайтын таңдауын жасады. Миллиондаған отандасымыз берекелі бірлік танытып, шынайы отаншылдық пен жоғары жауапкершіліктің озық үлгісін көрсетті. Бұл тарихи шешімнің төл шежіремізде алтын әріппен жазылатыны анық, – деді Президент.

Жалғасы 2-бетте

ЕҢСЕЛІ ЕЛОРДА: ЖАСЫЛ ҚАЛА, ЖАЙЛЫ МЕКЕН

ШІЛДЕНІҢ ШЫРАЙЛЫ ТАҢЫМЕН БІРГЕ САРЫАРҚАНЫҢ ТӨРІНДЕ АСҚАҚТАҒАН БАС ҚАЛАМЫЗ – АСТАНАНЫҢ ТӨЛ МЕРЕКЕСІ ДЕ КЕЛІП ЖЕТТІ. ЖИЫРМА СЕГІЗ ЖЫЛ ІШІНДЕ ЖАРТЫ ӘЛЕМДІ ӨЗІНЕ ҚАРАТҚАН ЗАМАНАУИ МЕГАПОЛИСКЕ АЙНАЛҒАН ЕЛОРДАМЫЗ БҮГІНДЕ ТЕК СӘУЛЕТ ӨНЕРІНІҢ ІНЖУ-МАРЖАНЫ ҒАНА ЕМЕС, ЕЛІМІЗДІҢ БІРТҰТАС ҚҰАТЫ МЕН ТӘУЕЛСІЗДІГІМІЗДІҢ МЫЗҒЫМЫС СИМВОЛЫНА АЙНАЛДЫ. МЕМЛЕКЕТ БАСШЫСЫ ҚАСЫМ-ЖОМАРТ ТОҚАЕВТЫҢ АСТАНАНЫ ТҰРҒЫНДАР ҮШІН БАРЫНША ЖАЙЛЫ, ЖАСЫЛ ӘРІ ҚАУІПСІЗ ҚАЛАҒА АЙНАЛДЫРУ КЕРЕК ДЕГЕН ЖАСАМПАЗ БАСТАМАЛАРЫ БҮГІНДЕ ӘРБІР АУДАННЫҢ, ӘРБІР АУЛАНЫҢ ТЫНЫС-ТІРШІЛІГІНЕН АНЫҚ КӨРІНІС ТАБУДА. БАС ҚАЛАНЫҢ ҚАРАШАҢЫРАҒЫ САНАЛАТЫН АЛМАТЫ АУДАНЫНДА АТҚАРЫЛҒАН АУҚЫМДЫ ЖҰМЫСТАР, ЖАҢАРҒАН АУЛАЛАР МЕН ЖАҢАДАН БОЙ КӨТЕРГЕН ҚОҒАМДЫҚ КЕҢІСТІКТЕР ҚАЛА ТҰРҒЫНДАРЫНЫҢ ӨМІР САПАСЫН ЖАҢА БЕЛЕСКЕ КӨТЕРДІ.

Астананың қалыптасу тарихы – бұл егемен Қазақстанның жаңа дәуірдегі өрлеуі мен жасампаздығының тікелей шежіресі. Есідің жағасында бой көтерген жас қала аз ғана уақыттың ішінде жаһандық геосаясаттың маңызды орталығына, халықаралық беделді жиындар мен бітімгершілік процестерінің алтын тұғырына айналды. Сәулет өнерінің озық үлгілерін бойына сіңірген елордамыз бүгінде қарқынды урбанизация мен тұрақты дамудың әлемдік үлгісін көрсетіп отыр. Алайда қаланың көркі тек зәулім ғимараттармен ғана өлшенбейді. Қазіргі мегаполистердің негізгі ерекшелігі – оның тұрғындары және сол тұрғындардың еркін қозғалысы мен жайлы демалысына арналған қалалық ортаның қалыптасуы. Мемлекет басшысының тікелей тапсырмасымен қолға алынған «Жайлы қала» тұжырымдамасы бүгінде Астананы адам танымастай өзгертуде. Қаланың шеткі аймақтары мен орталық бөлігі тең дәрежеде дамып, әлеуметтік инфрақұрылымның қолжетімділігі қамтамасыз етілуде. Осы орайда, елорданың ең байырғы әрі халық тығыз қоныстанған Алматы ауданында атқарылып жатқан жұмыстардың ауқымы орасан зор. Мұндағы әрбір жоба, әрбір жаңарған аула тұрғындардың игілігіне және Астананың жасыл қала мәртебесін бекіте түсуге бағытталған.

Жалғасы 4-бетте

КОРЕЙЛЕРГЕ

ДОМБЫРА ҮЙРЕТІП ЖҮРГЕН ДИПЛОМАТ

ШІЛДЕНІҢ АЛҒАШҚЫ ЖЕКСЕНБІСІНДЕ ЕЛІМІЗДЕ ДОМБЫРА КҮНІ ТОЙЛАНАДЫ. ОСЫ МЕРЕКЕ ҚАРСАҢЫНДА ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДЕ ДОМБЫРАНЫҢ ҚҰЛАҒЫНДА ОЙНАЙТЫНДАР АРАСЫНДА ТҮРЛІ ЧЕЛЛЕНДЖ БЕН САЙЫСТАР БАСТАЛЫП КЕТТІ. БІЗ БҰҒАН ДЕЙІН ДОМБЫРА ТАРТУДЫ ҮЙРЕНІП ЖҮРГЕН НЬЮ-ЙОРК ҚАЛАСЫ МЕН ЧИЛИ, АУСТРАЛИЯ ЕЛІНДЕ ТҰРАТЫН ШЕТЕЛДІКТЕР ТУРАЛЫ СҰХБАТТАР ЛЕГІН ШЫҒАРҒАН ЕДІК. БҰЛ АЙТУЛЫ МЕРЕКЕГЕ ОРАЙ ЕНДІ БІЗ ШЕТЕЛДІКТЕРГЕ ҰЛТТЫҚ АСПАТТЫ ШЕРТУДІ ҮЙРЕТІП ЖҮРГЕН ЕРЕКШЕ МАМАН ТУРАЛЫ ЖАЗҒАНДЫ ЖӨН КӨРДІК. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ОҢТҮСТІК КОРЕЯДАҒЫ БҰРЫНҒЫ ЕЛШІСІ, ХАНГУК ШЕТ ТІЛДЕРІ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ПРОФЕССОРЫ ДУЛАТ БАҚЫШЕВ КОРЕЙЛЕРГЕ ТЕК ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТЫҢ ҚЫР-СЫРЫН ҮЙРЕТІП ҚОЙМАЙ, ДОМБЫРАДАН САБАҚ БЕРЕДІ. КӘСІБИ МУЗЫКАНТ БОЛМАСА ДА, БІЛІМІ КОНСЕРВАТОРИЯ ОҚЫТУШЫСЫНАН КЕМ ТҮСПЕЙТІН ДУЛАТ ХАНГЕРЕЙҰЛЫНА ХАБАРЛАСЫП, ӘНГІМЕЛЕСКЕН ЕДІК.

8»

ӘЛЕМ ЧЕМПИОНЫ КІМ БОЛАДЫ?

48 ҚҰРАМАНЫҢ ҚАТЫСУЫМЕН ӨТІП ЖАТҚАН ӘЛЕМ ЧЕМПИОНАТЫ ТЕК ЖАҢА ТУРНИРЛІК ФОРМАТТЫ ҒАНА ЕМЕС, ӘЛЕМДІК ФУТБОЛДАҒЫ КҮШТЕРДІҢ ЖАҢА КАРТАСЫН КӨРСЕТІП БЕРДІ. ЕГЕР БҰҒАН ДЕЙІН ӘЛЕМ ЧЕМПИОНАТТАРЫ КӨБІНЕ ЕУРОПА МЕН ОҢТҮСТІК АМЕРИКАНЫҢ ГЕГЕМОНИЯСЫМЕН СИПАТТАЛСА, БИЫЛҒЫ ТУРНИР БАСҚА ҮРДІСТІ БАЙҚАТТЫ.

ФАВОРИТТЕР ӘЛІ ДЕ АЛДЫҢҒЫ ҚАТАРДА БОЛҒАНЫМЕН, ОЛАР БҰРЫНҒЫДАЙ ҚАРСЫЛАСЫН ОҢАЙ ЖЕҢЕ АЛМАЙДЫ. АЛ ОРТА ДЕҢГЕЙДЕГІ ЖӨНЕ ШАҒЫН ФУТБОЛ ЕЛДЕРІ ТАКТИКАЛЫҚ ЖАҒЫНАН ДА, ОЙЫН САПАСЫ ЖАҒЫНАН ДА АЙТАРЛЫҚТАЙ ӨСІП КЕЛЕДІ. ТОПТЫҚ КЕЗЕҢНІҢ НӨТИЖЕЛЕРІ МЕН ПЛЕЙ-ОФФТЫҢ АЛҒАШҚЫ МАТЧТАРЫ ОСЫ ӨЗГЕРІСТІҢ КЕЗДЕЙСОҚ ЕМЕС, ҰЗАҚ ЖЫЛ БОЙЫ ҚАЛЫПТАСҚАН ЭВОЛЮЦИЯ ЕКЕНІН АҢҒАРТАДЫ.

6»

ИНКЛЮЗИЯ – САНА МӘСЕЛЕСІ

ҚОҒАМНЫҢ ӨРКЕНИЕТТІЛІГІ БИІК ҒИМАРАТТАРЫМЕН НЕМЕСЕ ЗАМАНАУИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫМЕН ҒАНА ӨЛШЕНБЕЙДІ. ОНЫҢ ШЫНАЙЫ ДЕҢГЕЙІ ӘЛСІЗГЕ ҚАЛАЙ ҚАРАЙТЫНЫНАН, ЕРЕКШЕ ҚАЖЕТТІЛІГІ БАР АДАМДАРҒА ҚАНДАЙ МҮМКІНДІК ЖАСАЙТЫНЫНАН КӨРІНЕДІ. СОНДЫҚТАН БҮГІНДЕ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ МӘСЕЛЕСІ ТЕК ПЕДАГОГИКАНЫҢ ЕМЕС, ТҰТАС ҚОҒАМНЫҢ ДАМУ КӨРСЕТКІШІНЕ АЙНАЛЫП ОТЫР. KEЙІНГІ ЖЫЛДАРЫ ҚАЗАҚСТАНДА ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ БАҒЫТЫНДА АЙТАРЛЫҚТАЙ ӨЗГЕРІСТЕР ОРЫН АЛДЫ. БҰРЫН БҰЛ ТАҚЫРЫП КӨБІНЕ АРНАЙЫ МЕКТЕПТЕР МЕН ЖЕКЕЛЕГЕН МАМАНДАРДЫҢ ҚҰЗЫРЫНДАҒЫ МӘСЕЛЕ РЕТІНДЕ ҚАРАСТЫРЫЛСА, БҮГІНДЕ МЕМЛЕКЕТТІК САЯСАТТЫҢ МАҢЫЗДЫ БАҒЫТЫНА АЙНАЛЫП КЕЛЕДІ. ӨЙТКЕНІ ҚОҒАМДА ӘРБІР БАЛАНЫҢ САПАЛЫ БІЛІМ АЛУҒА ҚҰҚЫҒЫ БАР ДЕГЕН ТҮСІНІК БІРТІНДЕП ОРНЫҒУДА.

Тарихқа көз жүгіртсек, аутизмге ұшыраған атақты тұлғалар аз болмаған. Олардың қатарында әлемге әйгілі австралиялық композитор Вольфганг Амадей Моцарт, поляк-француз

ғалымы Мария Кюри, өнертапқыш Томас Эдисон сынды танымал тұлғалар болған деседі. Бертін келе «Покемон» сериалының, түрлі ойындардың авторы жапониялық Сатоси Тадзиридің, тіпті

Microsoft компаниясының негізін қалаушы Билл Гейтстің «ерекше» екені БАҚ беттерінде бірнеше рет айтылды.

Жалғасы 7-бетте

АУҚЫМДЫ ӨЗГЕРІСТЕР КЕЗЕҢІ

Басы 1-бетте

Ділда УӘЛИБЕК

Бұдан былай Конституция күні «Наурызнама» онкүндігімен қатар аталып өтеді. Мемлекет басшысы мұның символдық мәні зор екенін айтты.

– Конституция күні ел ішінде ғасырлар бойы орныққан көктемгі жаңару дәстүрлерін Ата Заңның басты қағидаттарымен тоғыстырады, яғни азаматтарымыздың ырысты ынтымаққа, озық білімге, ел игілігі жолында адал еңбек етуге деген талпынысымен үндеседі. Біз нағыз Халық Конституциясының мызғымас құқықтық негізіне арқа сүйеп, барлық мақсат-мұраттарымызға міндетті түрде кеземіз. Заң мен Тәртіп, Еңбексүйгіштік пен Өрлеу, Тазалық пен Табиғатты аялау сынды жасампаздық құндылықтарын қоғамда берік орнықтырамыз. Бұған еш күмәнім жоқ. Біз бірлігі бекем, біртұтас ұлт ретінде әлемдік өркениеттің шыңын бағындырып, баршаға бірдей мүмкіндік беретін және барлық азаматтың жан-жақты дамуына жол ашатын мемлекетті – Әділетті Қазақстанды құрамыз! – деді Қасым-Жомарт Тоқаев.

Жаңа Конституцияға сәйкес, Қазақстанда қос палаталы Парламенттің орнына заң шығару билігін жүзеге асыратын жоғары кеңесті орган – бір палаталы Құрылтай құрылады. Оның құрамына 145 депутат енді. Депутаттардың өкілеттік мерзімі – бес жыл. Алғашқы Құрылтай

сайлауы 2026 жылғы 23 тамызда өтеді. Сонымен қатар елде қоғамдық диалогтың жаңа форматы – Халық Кеңесі құрылады. Ол елдің жоғары консультативтік органы мәртебесіне ие болады.

Еске сала кетейік, Президент 2025 жылғы қыркүйектегі Қазақстан

халқына Жолдауында Сенатты таратып, Парламентті бір палаталы ету туралы бастама көтерген болатын. Алайда талқылау барысында жекелеген мемлекеттік институттарды ғана емес, жалпы мемлекеттік басқару жүйесін кешенді түрде реформалау қажет деген шешім қабылданған еді.

• ПІКІР

Жандос ШАЙМАРДАНОВ,
Президент жанындағы ҚСЗИ директоры:

ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ ЖАҢА ЖҮЙЕСІН ҚАЛЫПТАСТЫРАДЫ

– Жалпыхалықтық референдумда қабылданған Қазақстан Республикасының жаңа Конституциясы күшіне енді. Бұл – ауқымды конституциялық реформаның аяқталуы ғана емес, сонымен қатар елдің саяси-құқықтық дамуының жаңа кезеңінің басталуы. Біз күшті институттарды дамытуға, саяси жүйе мен әлеуметтік-экономикалық саланы дәйекті жаңғыртуға негізделген жаңа тарихи кезеңге қадам бастық.

Жаңа Конституцияның басты ерекшелігі – қоғам болып атсалысып, жан жақты сараланып, кәсіби сараптамалық жұмыстың нәтижесінде қабылдануы. Ата Занды әзірлеуге Парламенттік реформа жөніндегі жұмыс тобы мен Конституциялық комиссияның қызметі негіз болды. Бұл құрылымдар ұсыныс құжаттың соңғы редакциясын әзірлеу барысында жан-жақты қарастырылды. Мұндай тәсіл жаңа Конституцияның қоғамдық легитимділігін едәуір күшейтіп, Қазақстандағы конституциялық құрылыс ашық диалог пен кең қоғамдық консенсус қағидаттарына негізделетінін айқын көрсетті.

Жаңа Конституция институционалдық өзгерістер шеңберінен әлдеқайда кең екенін баса айту қажет. Ол жаңа мемлекет моделінің құндылығын айқындайды, мұнда бірінші орында – адам, оның құқығы, бостандығы мен қадір-қасиеті. Осылайша, адамға бағдарланған қағидат тек саяси декларация ретінде ғана емес, мемлекеттік саясаттың мазмұнын айқындайтын конституциялық принцип ретінде бекітіліп отыр.

Сонымен қатар Ата Заң конституциялық құндылықтардың жаңа жүйесін қалыптастырады. Мемлекеттік егемендік, аумақтық тұтастық,

унитарлық құрылым және мемлекеттің зайырлы сипаты сияқты дәстүрлі қағидаттармен қатар, әділеттілік, заң мен тәртіп, әлеуметтік ынтымақтастық, этносаралық және конфессияаралық келісім ерекше маңызға ие болуда. Аталған құндылықтардың конституциялық деңгейде бекітілуі олардың құқық шығармашылық және құқық қолдану тәжірибесі үшін негізгі бағдарға айналатынын білдіреді.

Елдің стратегиялық даму ресурстарын түсінудегі тәсілдердің өзгеруі де – аса маңызды. Бұған дейін негізгі назар дәстүрлі түрде табиғи ресурстарға аударылса, жаңа Конституция білім беру, ғылым және инновациялар арқылы адами капиталды дамытуды басым бағыт ретінде бекітеді. Осылайша, мемлекеттің бәсекелесуге қабілеті қоғамның зияткерлік әлеуетімен, білім сапасымен және инновацияларды қалыптастыру қабілетімен айқындалатын даму моделіне көшуді мақсат етпекшіз.

Жаңа Конституцияның тағы бір ерекшелігі – оның қазіргі технологиялық сын-қатерге бейімделгені. Конституциялық деңгейде алғаш рет азаматтардың цифрлық ортадағы құқығын қорғауға кепілдік беріліп отыр. Бұл цифрландыруды тек технологиялық үдеріс ретінде ғана емес, сонымен қатар жеке қауіпсіздікті қамтамасыз етудің және конституциялық құқықты қорғаудың жаңа тетіктерін талап ететін құқықтық үдеріс ретінде түсіну деген сөз.

Мемлекеттің халық алдындағы жауапкершілігін күшейту жаңа конституциялық модельдің маңызды элементтерінің бірі ретінде айқындалды. Конституцияда мемлекеттік органдардың жұмысына салғырт қарағаны үшін жауапкершілікке тартатын, сондай-ақ билік органдарының заңсыз шешімдері немесе іс-әрекеттері салдарынан келтірілген залалды өтеуге кепілдік беретін нормалар бекітілген. Осылайша, қазіргі заманғы құқықтық мемлекеттің басты белгілерінің бірі саналатын мемлекет пен қоғамның өзара жауапкершілігі қағидаты едәуір нығая түседі.

мүлдем жаңа институттар пайда болады – Құрылтай, Халық Кеңесі, вице-президент. Сондай-ақ Конституцияны талқылау кезінде айтылған басты идея – өзгерістердің барлығы билік пен қоғам арасындағы байланысты жақсартуға, саяси жүйеміздің тұрақтылығын арттыруға бағытталған.

Сондықтан алдағы уақытта осы жаңа институттардың қалай жұмыс істейтіні конституциялық реформаның нақты нәтижелерінің басты көрінісі болмақ. Құрылтай шынайы ашық пікірталас алаңына айнала ма? Мемлекеттік органдардың жұмыс сапасы қаншалықты жақсарлады? Азаматтардың ұсынысы мен сыни пікірі нақты шешімдерге қаншалықты әсер ете алады?

Сонымен қатар көп нәрсе азаматтардың өз белсенділігіне де байланысты болады. Егер қоғам жаңа мүмкіндіктерді пайдаланып, мемлекеттік шешімдерге бейжай қарамаса, қоғамдық бақылау күшейсе, онда жаңа Конституцияның нақты әсері де жоғары болады. Яғни, өзгеріс тек билік тарапынан ғана емес, азаматтардың қатысуы арқылы да жүзеге асуы керек.

Сондықтан Жаңа Конституция саяси реформаны аяқталғанын емес, керісінше, оның жаңа әрі маңызды кезеңді басталғанын көрсетеді. Бұл – билік жүйесін жаңартуға, мемлекеттік басқаруды тиімді етуге және азаматтар мен мемлекет арасындағы сенімді күшейтуге берілген үлкен тарихи мүмкіндік. Және осы мүмкіндікті дұрыс пайдалану қажет деп ойлаймын.

Үшінші көрсеткіш – азаматтардың мемлекеттік институттарға сенімі. Сотқа, құқық қорғау органдарына, әкімдіктерге, Парламентке сенім артпаса, ең озық конституциялық мәтіннің өзі қоғамда терең тамыр жая алмайды. World Justice Project индексында Қазақстан 2025 жылы 143 елдің ішінде 66-орында, жалпы көрсеткіші 0,54 деп берілген. Бұл алдағы жылдары құқық үстемдігі, сот әділдігі, ашық үкімет, жемқорлықты тесеу сияқты бағыттар бойынша нақты өсім қажет екенін көрсетеді.

Төртінші көрсеткіш, заңдардың Конституцияға сәйкестігі. Конституция қабылданғаннан кейін кодекстер, салалық заңдар, мемлекеттік органдардың ішкі тәртібі соған сай өзгеруі керек. Егер азаматтың құқығы туралы бап бар, бірақ оны іске асыратын заң әлсіз болса, реформа толық жұмыс істемейді. Венеция комиссиясы мен OECD елдерінің тәжірибесі көрсеткендей, конституциялық өзгерістің табысы қабылданған баптармен емес, кейінгі институционалдық орындалуымен өлшенеді.

Алдағы бес жылда жаңа Конституцияның ең маңызды нәтижесі құқықтық мәдениеттің өзгеруі болуға тиіс. Азамат өз құқығын талап етуден қорықпайтын, мемлекеттік орган шешімін түсіндіруге міндетті болатын, сот билігі нақты қорғаныс құралына айналатын кезең басталса, бұл реформаның басты жетістігі болады.

Меніңше, бес жылдан кейін негізгі мәселе «азамат Конституцияны күнделікті өмірінде сезінді ме?» деген сұраққа тірелетін болады. Егер адам сот әділ болатынына сенімді болса, шағымы қарасулы қалмаса, сайлауда дауысының маңызын сезінсе, меншік құқығы қорғалса, жеке дерегі сақталса, онда жаңа Конституция саяси құжат деңгейінен азаматтың нақты кепілдігіне айналады деп ойлаймын.

Мәди МЫРЗАҒАРАЕВ,
Республикалық адвокаттар алқасының төрағасы:

ЖАҢА КОНСТИТУЦИЯНЫ ТЕК ЗАҢҒЕР РЕТІНДЕ ЕМЕС, АЗАМАТ РЕТІНДЕ ДЕ МАҢЫЗДЫ ДЕП БАҒАЛАЙМЫН

– Жаңа Конституция – мемлекеттің өз-өзіне жаңа талап қоюы. Бұл билік құрылымын қайта сызу ғана емес, мемлекет пен халықтың арасындағы қарым-қатынасты жаңа деңгейге көтеруге жасалған талпыныс. Конституциялық комиссия 2026 жылғы 21 қаңтарда құрылып, жоба ашық талқылауға шығарылды, азаматтар мен сарапшылардың ұсыныстары eGov және e-Otinish арналары арқылы жинақталды. Бұл құжаттың ішкі философиясына қарасақ, оның өзегінде бір іргелі ой тұр: мемлекет адам үшін жұмыс істейді. Бұл – мағынасы тереңде жатқан қағида. Өйткені нағыз құқықтық мемлекет адамды жүйеге бейімдеуге емес, жүйені адам құқығын қорғауға бейімдеуге тиіс. Жаңа Конституция ресми түсіндірмелерде де адамды, оның өмірін, құқығы мен бостандығын ең жоғары құндылық ретінде бірінші орынға қояды. Егер осы қағида кейін заңдарға, сот тәжірибесіне, мемлекеттік шешімдердің мәдениетіне шын мәнінде сіңсе, онда бұл құжаттың тарихи маңызы зор болмақ.

Заңгер әрі адвокат ретінде мен үшін бұл Конституциядағы ең маңызды жаңалықтың бірі – адвокатура мәртебесінің конституциялық деңгейде танылуы. Мұны кейбіреулер тек қана адвокаттардың кәсіби мәртебесін көтеру деп қабылдауы мүмкін. Бірақ мен бұған мүлде басқаша қараған дұрыс деп ойлаймын. Бұл – адвокаттарға берілген артықшылық емес, азаматтарға берілген қосымша кепілдік. Себебі сотта, тереуде, жалпы құқық қорғау жүйесінде адамның тағдыры көбіне оның қалай қорғалатынына байланысты болады. Егер қорғаушы тәуелсіз, батыл, кәсіби және процессуалдық тұрғыдан нақты қорғалған болса, онда азаматтың да құқығы әлдеқайда сенімді қорғалады. Сондықтан адвокатураны конституциялық кеңістікке шығару белгілі бір мамандық иелерін емес, әділ сотқа мұқтаж қоғам позициясын күшейту. Ресми түсіндірмелерде де бұл норманың мақсаты әркімнің білікті заң көмегіне қол жеткізуін конституциялық деңгейде нығайту екені айтылған.

Тағы бір аса маңызды жаңалық – цифрлық кеңістіктегі адамның құқығын қорғау мәселесінің көтерілуі. Қазір өміріміздің едәуір бөлігі нақты өмірде емес, цифрлық ортада өтіп жатыр. Банк операциялары да, сауда да, құжат айналымы да, оқу да, байланыс та, тіпті күнделікті тұрмыстағы қарапайым қызметтер де цифрлық жүйемен біте қайнасып кетті. Мұндай жағдайда адамның жеке өмірі мен дерегін қорғау – бүгінгі күннің талабы. Ата Заң бойынша цифрлық құқық пен дербес деректі қорғауға ерекше мән берілуі – заман шындығын мойындау. Бұл жерде мәселе тек технологияда емес, адамның қадір-қасиетінде болып отыр. Адамның үйі қалай қорғалса, оның дерегі де солай қорғалуға тиіс. Себебі цифрлық кеңістікке қол сұғу – шынайы өмірге қол сұғудың жаңа түрі. Жаңа Конституцияда адам құқығы, жеке өмір, құқықтық кепілдіктер мен заманауи қауіпке жауап беру логикасы айқын көрінеді.

Мен үшін шын мәнінде жаңалық болған, тіпті белгілі бір мағынада революциялық норма – мемлекеттің заңсыз әрекеті немесе әрекетсіздігі салдарынан келтірілген зиянды өтеуге берілетін кепілдіктің күшеюі. Көп адам мұндай норманы бір қарағанда қарапайым норма ретінде қабылдауы мүмкін. Бірақ іс жүзінде бұл – үлкен өзгеріс. Өйткені азамат мемлекеттік органның қателігінен, заңсыз шешімінен, салғырттығынан зардап шексе, ол «өз мәселен» деп сыртта қалмауы керек. Мемлекет жауап беруге тиіс. Осындай қағида-норма конституциялық деңгейде көрініс табуы шенсуніктің де, органның да әр шешіміне басқаша қарауға мәжбүр етеді. Бұл – сот реформасына, әкімшілік әділетке, құқықтық мәдениетке тікелей әсер ететін ұстаным. Жай сөз емес, құқықтың нақты нәтижеге айналуы.

Ата-ана ретінде мен қолдайтын маңызды бағыттың бірі – білім беру мен тәрбие кеңістігінің зайырлы сипатының айқын бекітілуі. Мектеп – ең алдымен білім, тәртіп, азаматтық мәдениет, ойлау еркіндігінің орны. Бала санасы әлі қалыптасу үлгермегендіктен, мектеп пен тәрбие кеңістігі әртүрлі ықпалдан барынша таза болуы керек. Зайырлылық дегеніміз дінге қарсы тұру емес. Зайырлылық дегеніміз – мемлекет ешбір баланы діни немесе өзге идеологиялық қысым алаңына айналдырмайтынына кепілдік беру деген сөз.

Сол сияқты отбасы институтына қатысты нормалардың нақтылануы да қоғамдық айқындық үшін маңызды. Неке мәселесінде мемлекеттің құқықтық ұстанымы анық, түсінікті және ресми тіркете негізделген болуы қоғамдағы екіұштылықтың алдын алады. Мұндай нормалар құқықтың анық, түсінікті болуына жағдай жасайды, ал ол – тұрақтылықтың бір шарты.

Жалпы алғанда, бұл Конституцияны мен тек заңгер ретінде емес, азамат ретінде де маңызды құжат деп бағалаймын. Өйткені Конституция жай баптардың жиынтығы емес. Ол – мемлекеттің адамға, адам құқығына қандай көзқараста екенін көрсететін айна. Егер онда азаматтың қорғалуы, абыройы, дерегі, отбасы, баласының қауіпсіздігі, соттағы теңдігі, мемлекеттен өтем талап ете алу құқығы нақты көрініс тапса, онда мұндай Конституция қоғамға жақындай түседі. Ал қоғамға жақындаған Конституция ғана шын мәнінде өміршең болады.

Менің ойымша, жаңа Конституцияның тарихи миссиясы да осы: ол Қазақстанды сырт көзге ғана заманауи мемлекет етіп көрсету емес, ішкі мазмұны жағынан да азаматқа арқа сүйейтін, жауапты, құқықтық, салмақты мемлекетке айналдыруға тиіс. Егер біз осы рухты сақтай алсақ, онда бұл расында да жаңа дәуірдің басы болмақ.

Елнар БЕРІКБАЕВ,
*Президент жанындағы ҚСЗИ
Стратегиялық талдау бөлімінің басшысы:*

ҚОҒАМДЫҚ КЕЛІСІМНІҢ АЛҒЫШАРТЫ

– 1 шілдеде жаңа Конституция күшіне енді. Бұл күн мемлекетіміздің дамуының жаңа кезеңінің басталғанын білдіреді. Конституция құқық нормаларының жай ғана жиынтығы емес, елдің бүтін мен болашағы құрылатын құндылықтарды бейнелейтін қоғамдық шарт.

Жаңа Конституцияның ерекше құндылығы оны дайындау процесінің өзінде жатыр. Жоба кәсіби заңгерлерді, сарапшы қауымдастығының және азаматтық қоғам институттарының өкілдерін тарта отырып, Конституциялық комиссия тарапынан әзірленді. Жұмыс барысында азаматтардан ұсыныстар келіп түсіп, түрлі тәсілдер мен құқықтық шешімдер талқыланды. Сондықтан жаңа Конституцияны шын мәнінде Халық Конституциясы деуге де болады. Жаңа Конституция кабинет-қуларда емес, кең қоғамдық диалог пен кәсіби заңгерлік жұмыстың арқасында әзірленді.

Жаңа Ата Заңымыздың зайырлы мемлекет қағидаатына баса мән берілді. Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі Дін істері комитетінің дерегі бойынша, елімізде 18 конфессияны білдіретін 3 999 тіркелген діни бірлестік бар. Қазақстан үшін зайырлылықтың конституциялық формуласы азаматтардың діни наным-сенімдері мен дүниетанымына қарамастан теңдігін қамтамасыз ететін кепілдік болып табылады. Зайырлы мемлекет дінді құрметтейді, бірақ өзін ешбір конфессиямен теңестірмейді. Ол әрбір адамға ар-ождан бостандығын қамтамасыз ете отырып, қоғамды қандай да бір идеологияны немесе діни үстемдікті таңудың кез келген әрекеттерінен қорғайды.

Қазақстан тарихы түрлі мәдениет, дәстүр мен наным-сенімге құрметпен қарау этносаралық және конфессияаралық келісімнің бірегей моделін қалыптастыруға мүмкіндік бергенін айқын көрсетеді. Жаңа Конституция бұл дәстүрді сақтап қана қоймай, мемлекеттің зайырлы сипатын ұлт дамуының бас негіздерінің бірі ретінде бекіте отырып, оны сапа тұрғысынан жаңа деңгейге көтереді.

Конституцияның елді білімге, ағартуға, мәдениетке, ғылымға және инновацияға бағдарлауы да аса маңызды. Қазіргі мемлекет күшті адами капиталсыз табысты бола алмайды. Сондықтан конституциялық модельдің орталығында – адам, оның қадір-қасиеті, құқығы, өзін-өзі дамытуы мен жемісті еңбек ету мүмкіндігі тұр.

Жаңа Конституция мемлекет институттарын жаңғыртуға, басқару тиімділігін арттыруға және тұрақты экономикалық өсімге жол ашатын құқық негізін қалыптастырады.

Кез келген Конституция бүгінгі күннің сұрақтарына ғана жауап беріп қоймай, алдағы онжылдықтарға бағыт-бағдар беруі тиіс. Жаңа негізгі Заң құқық үстемдігі, білім, мәдениет, зияткерлік меншік және болашақ ұрпақ алдындағы жауапкершілік дамудың басты қағидаттарына айналатын құндылықтар жүйесін қалыптастырады.

Дәл осы берік негізде еліміз қоғамдық бірлікті сақтап, заманауи, ашық әрі бәсекеге қабілетті ел ретінде алға нық қадам баса алатынына сенімдімін.

Жанасая НУРАЛЫ,
Қоғамдық, саясат институтының сарапшысы:

ЖАҢА КОНСТИТУЦИЯНЫҢ ЕҢ МАҢЫЗДЫ НӘТИЖЕСІ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТТІҢ ӨЗГЕРУІ БОЛУҒА ТИІС

– Жаңа Конституцияның тиімділігі ең алдымен мәтіндегі нормалардың өмірде қалай орындалатынымен бағаланады. Бірінші көрсеткіш –

адам құқықтарының қорғалуы. Азамат сотқа, мемлекеттік органға немесе Конституциялық сотқа жүтінгенде, оның құқығы қағаз жүзінде ғана емес, нақты шешім арқылы қорғалуы керек. Әлемдік тәжірибеде конституциялық реформаның салмағы дәл осы жерден көрінеді: Германия, Канада, Оңтүстік Корея сияқты елдерде Конституцияның беделі сот тәуелсіздігімен, құқықтық тұрақтылықпен және азаматтың мемлекетпен тең сөйлесе алуымен өлшенеді.

Екінші көрсеткіш – билік тармақтарының тепе-теңдігі. Жаңа саяси модель Парламенттің ықпалын күшейтіп, Үкіметтің көбірек есеп беруін міндеттеп, сот жүйесін саяси қысымнан қорғай алса, реформа нәтижелі деп бағаланады. OECD зерттеулерінде құқық үстемдігі, адам құқықтары және демократиялық басқару бір-бірімен тығыз байланысты екені көрсетіледі. Яғни, Конституция тиімді болуы үшін институттар бірін-бірі шектеп, қоғам алдындағы жауапкершілікті күшейтуі қажет.

ЖАҢА КОНСТИТУЦИЯ – ЖАҢА ДӘУІР

«ӘДІЛЕТ» ПАРТИЯСЫ ЖАҢА КОНСТИТУЦИЯСЫНЫҢ КҮШІНЕ ЕНУІНЕ ОРАЙ ПАРТИЯ АКТИВІНІҢ КЕЗДЕСУІН ӨТКІЗДІ. ОҒАН ПАРТИЯНЫҢ САЯСИ БЮРОСЫ МЕН САЯСИ КЕҢЕСІНІҢ МҮШЕЛЕРІ, СОНДАЙ-АҚ ЕЛІМІЗДІҢ БАРЛЫҚ 20 ӨНІРІНІҢ ӨКІЛДЕРІ БЕЙНЕКОНФЕРЕНЦИЯ БАЙЛАНЫСЫ АРҚЫЛЫ ҚАТЫСТЫ. БҮЛ ФОРМАТ – ПАРТИЯНЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНЕ ЦИФРЛЫҚ ҚҰРАЛДАРДЫ ЕНГІЗУ БАҒЫТЫНЫҢ БІР ТАРМАҒЫ.

Кездесуді ашқан Партия Төрағасы жаңа Конституцияның күшіне енуі мемлекет дамуының маңызды кезеңі екенін және елдің қоғамдық-саяси дамуының жаңа бағдарларын айқындайтынын атап өтті.

– Бүгін – Қазақстан үшін сондай айтулы белес. Елімізде Жаңа Конституция күшіне енді. Бұл – жай ғана құқықтық оқиға емес, Қазақстанның тарихи дамуындағы жасампаздық пен жаңғыру жолының бастауы, – деді Айбек Дәдебаев.

Кездесуге қатысушылар мемлекеттік басқаруда конституциялық қағидаттарды іске асыру, заң үстемдігін нығайту, азаматтардың құқықтарын қорғау, адами капиталды дамыту, цифрландыру және қоғамның қатысуын кеңейту мәселелерін талқылады.

Партияның Саяси кеңесі мен Конституциялық комиссиясының мүшелері Бөріхан Нұрмұхамедов пен Лаура Қарабасова да жаңа Конституция елдің одан әрі дамуы үшін маңызды екенін жеткізді.

Лаура Қарабасова Ата Заң білім, ғылым және адами капиталдың елдің ұзақмерзімді дамуы үшін негізгі фактор ретіндегі маңызын арттыратынын айтты.

– Бүгінде біз адами капитал мен ғылыми әлеует мемлекеттің ұзақмерзімді дамуының негізгі факторына айналған тарихи кезеңде тұрмыз. Жаңа Конституция білім мен ғылымның рөлін жаңа деңгейге көтереді, – деді ол.

Әлеуметтік инноваторлар қауымдастығының президенті, Саяси кеңес мүшесі Эмин Әскеров әлеуметтік кәсіпкерліктің

әділдік пен тең мүмкіндіктер қағидаттарын ілгерілетудегі маңызын атап өтті. Ал Саяси кеңес бюросының мүшесі Замира Кузиева жаңа Конституция азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауды күшейтіп, заң үстемдігі қағидатын нығайтатынын айтты.

– Жаңа Конституция – әділетті, жауапты, заманауи мемлекет құру жолындағы маңызды қадам. Ол әрбір азаматтың құқығы мен еркіндігін қорғауды, заң үстемдігін күшейтуді және мемлекет жұмысының басты өлшемі адам мүддесі болуы тиіс екенін айқын көрсетеді, – деді Замира Кузиева.

Талқылауды Саяси кеңес бюросының мүшесі, журналист Ирина Тен қорытындылады. Оның пікірінше, жаңа Конституцияның күшіне енуі мемлекет пен қоғам дамуының жаңа кезеңінің басталғанын білдіреді.

– «Жаңа Конституция – Жаңа дәуір» деген атау жай ғана ұран емес. Бұл – Қазақстанның болашағына, мемлекет пен қоғамның жаңа сапасына, азамат құқығы мен адам қадір-қасиетіне деген жаңаша көзқарастың көрінісі, – деді Ирина Тен.

ӨНЕРКӘСІП – ЕЛ ҚУАТЫ

«ӘДІЛЕТ» ПАРТИЯСЫНЫҢ ІСКЕРЛІК КЕҢЕСІ АЛАҢЫНДА ПАРТИЯ ТӨРАҒАСЫ АЙБЕК ДӘДЕБАЙ ТАУ-КЕН МЕТАЛЛУРГИЯ КЕШЕНІ КӘСІПОРЫНДАРЫНЫҢ БАСШЫЛАРЫМЕН, МЕМЛЕКЕТТІК ОРҒАНДАРДЫҢ ЖӘНЕ САЛАЛЫҚ ҚАУЫМДАСТЫҚТАРДЫҢ ӨКІЛДЕРІМЕН КЕЗДЕСТІ. ЖИЫНДА САЛАНЫ ДАМУҒЫ, ЖАҢА ӨНДІРІС ОРЫНДАРЫН АШУ, ШИКІЗАТ ӨНДЕУ, ИНЖЕНЕРЛІК КАДРЛАР ДАЯРЛАУ СЫНДЫ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕР ТАЛҚЫЛАНДЫ.

Кездесуді ашқан Айбек Дәдебаев еліміздің минералды шикізат қоры аса бай екеніне тоқталды. Саланың әлеуеті ең алдымен ел экономикасын дамыту жолында қызмет етуге тиіс.

– Бұл тек экономикалық мәселе емес. Бұл – әділдік мәселесі. Жер байлығы халықтың әл-ауқатына айналуға тиіс, – деді Партия Төрағасы.

Оның айтуынша, табиғи ресурстарды пайдалану тәсілін өзгерту қажет. Мемлекет шикізатты экспорттап, сол шикізаттан өндірілген дайын өнімді сатып алып отырған кезде негізгі табыс, жаңа өндірістер мен жұмыс орындары Қазақстаннан тыс жерде қалыптасады. Сондықтан шикізатты терең өңдеу ісін дамыту қадамы

өнеркәсіп саясатының негізгі басымдықтарының біріне айналуға тиіс.

«Тау-Кен Самұрық» мәліметінше, өткен жылғы қорытынды бойынша тау-кен металлургия кешені мемлекеттің жалпы ішкі өнімінің шамамен 8 пайызын қамтыды. Өндірілген өнім көлемі 14 трлн теңгеден асып, экспорт көлемі 21,4 млрд АҚШ долларына жеткен. «Тау-Кен Самұрық» басқарма төрағасы Нариман Абсаметовтің айтуынша, бүгінде тау-кен металлургия кешені мемлекет үшін стратегиялық маңызға ие болып отыр.

– Сирек кездесетін минералдарға қолжетімділік мемлекеттің жаһандық бәсекеге қабілеттілігін айқындайтын маңызды факторлардың біріне айналуға. Қазақстан бірегей минералды шикізат базасына ие және оны тиімді игеру қадамы еліміздің әлемдік нарықтағы позициясын нығайтуға мүмкіндік береді, – деді Нариман Абсаметов.

Талқылау барысында сала өкілдері бірқатар жүйелі мәселені көтерді. Атап айтқанда, Тау-кен өндіруші және тау-кен металлургиялық кәсіпорындардың республикалық қауымдастығының атқарушы директоры Николай Радостовец теміржол тасымалы сала үшін стратегиялық маңызға ие екенін атап өтіп, транзиттік тасымалдан түсетін кірістерді бөлудің неғұрлым теңгерімді тәсілін қарастыруды ұсынды.

«Қазақмыс корпорациясы» басқарма төрағасы Руслан Өскенәлі саланы одан әрі дамыту үшін мемлекет, бизнес және қоғам арасындағы тұрақты байланыс орнауы қажет екенін айтты.

Қатысушылар кәсіпорындарды жаңғырту, инвестиция тарту және білікті кадрлар даярлау мәселелеріне де ерекше назар аударды. Кездесуге қатысушылар табиғи ресурстар жаңа өндірістерді іске қосуға, заманауи технологияларды енгізуге және жаңа жұмыс орындарын ашуға негіз болуға тиіс екенін атап өтті.

«Qarmet» АҚ басшысы Вадим Басин кәсіпорында жүргізіліп жатқан ауқымды жаңғырту жұмысы туралы айтып, қауіпсіздікке, еңбек жағдайына және кәсіби кадрларға инвестиция салмайынша өндірісті дамыту мүмкін емес екенін жеткізді.

– Өнеркәсіп секторындағы әділдік – адамның еңбегін құрметтеу деген сөз. Кәсіпорын қауіпсіздік есебінен емес, өз алдына дамуға тиіс. Инвестиция тек жабдықтарға ғана емес, адамдарға да бағытталуы керек, – деді Вадим Басин.

Кездесуді қорытындылай келе Айбек Дәдебаев бүгінде саланы дамыту мәселесін талқылап қана қоймай, оның жүзеге асырылуын қамтамасыз ету аса маңызды екенін атап өтті. Бизнес өкілдерінің, салалық қауымдастықтардың және сарапшылар қатарына ғана емес, адамдарға да бағытталуы керек, – деді Вадим Басин.

Бүгін нақты әрі шын мәнінде аса маңызды өте көп ұсыныс айтылды. Олардың әрқайсысы жан-жақты қаралып, жүйеленіп, Іскерлік кеңестің алдағы жұмысының бір бөлігіне айналады. Біздің міндетіміз – бизнес пен мемлекет арасындағы диалогтың күн сайын жалғасуын қамтамасыз ету, – деп түйіндеді Айбек Дәдебаев.

«ӘДІЛЕТ» ПАРТИЯСЫ ОБЛЫСТЫҚ ФИЛИАЛДАРЫНЫҢ БАСШЫЛЫҚ ҚҰРАМЫН ТОЛЫҚТАЙ ЖАСАҚТАДЫ. ҚАЗАҚСТАННЫҢ БАРЛЫҚ ӨНІРІНДЕ ӨТКЕН КОНФЕРЕНЦИЯЛАРДЫҢ ҚОРЫТЫНДЫСЫ БОЙЫНША ФИЛИАЛ ТӨРАҒАЛАРЫ, САЯСИ КЕҢЕСТЕРДІҢ МҮШЕЛЕРІ ЖӘНЕ ТЕКСЕРУ КОМИССИЯЛАРЫНЫҢ ҚҰРАМЫ САЙЛАНДЫ.

ОБЛЫСТАРДАҒЫ БАСШЫЛЫҚ ҚҰРАМ ТОЛЫҚ ЖАСАҚТАЛДЫ

Күн тәртібіндегі негізгі мәселелердің бірі – Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Жаңа Конституция – Жаңа Дәуір» атты үндеуін қолдау болды. Сонымен қатар қатысушылар партияның өңірлік филиалдарының басшылық органдарын жасақтау мәселесін талқылады.

Дауыс беру нәтижесінде партияның барлық облыстық филиалдарының басшылық құрамы толық бекітілді.

Саяси кеңестердің құрамына 808 адам енді. Олардың қатарында шағын және орта бизнес өкілдері – 22,8 пайыз, білім және ғылым саласының мамандары – 13%, үкіметтік емес ұйымдар мен кәсіподақ өкілдері – 10,2 пайыз, мәдениет және спорт саласының өкілдері – 8,9 пайыз, өнеркәсіп саласының мамандары – 7,5 пайыз, көлік және тұрғын үй-коммуналдық шаруашылығы саласының өкілдері – 6,7 пайыз, денсаулық сақтау қызметкерлері – 5,6 пайыз, бұқаралық ақпарат құралдарының өкілдері – 5,4 пайыз.

Тексеру комиссияларының құрамына 100 адам сайланды. Олардың басым бөлігі экономика, қаржы, бухгалтерлік есеп және құқық салаларында тәжірибесі бар мамандар.

Осылайша, «Әділет» партиясының өңірлік филиалдарын құруды ұйымдастыру кезеңі толық аяқталды. Енді филиалдар өңір тұрғындарымен жүйелі жұмыс жүргізуге, партия бастамаларын іске асыруға және жергілікті бөлімшелердің қызметін дамытуға кіріседі.

ҚОҒАММЕН БАЙЛАНЫС ОРНАТУДЫҢ ЖАҢА ҚҰРАЛЫ

«ӘДІЛЕТ» ПАРТИЯСЫНЫҢ ТӨРАҒАСЫ АЙБЕК ДӘДЕБАЙ SINOVAION VENTURE ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ИНСТИТУТЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ, ДОКТОР ЛИ КАЙ-ФУМЕН КЕЗДЕСТІ. ТАРАПТАР ПАРТИЯ ЖҰМЫСЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ЖӘНЕ АЗАМАТТАРМЕН ӨЗАРА БАЙЛАНЫСТЫ НЫҒАЙТУ МАҚСАТЫНДА ЗАМАНАУИ ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІН ТАЛҚЫЛАДЫ.

Жуырда Парламент палаталарының бірлескен отырысында Президент Қасым-Жомарт Тоқаев цифрлық технологияларды енгізу қадамы мемлекеттік басқару мен заң шығару қызметін жетілдірудің негізгі бағытының біріне айналуға тиіс екенін атап өтті. Мемлекет басшысының айтуынша, болжамды сараптаманы, Үлкен дерекқорды және заманауи цифрлық құралдарды пайдалану барысы қабылданатын шешімдердің сапасын арттырып, азаматтардың маңызды бастамаларды талқылауға қатысу мүмкіндігін арттырады.

Бұл ретте жасанды интеллектті азаматтармен кері байланыс орнату сапасын арттыру құралы ретінде қарастыратынын атап өтті.

– Жасанды интеллектті тек әкімшілік қажеттіліктер үшін пайдаланғымыз келмейді. ЖИ бізге қоғам үнін естуге көмектессе дейміз, – деді Айбек Дәдебаев.

Партия Төрағасының пікірінше, бүгінде азаматтардың өтінішін қабылдап қана қоймай, адамдарды нақты қандай мәселелер толғандыратынын түсіну маңызды. Заманауи технологиялар ауқымды ақпаратты талдауға, ең өзекті мәселелерді айқындауға және оларды заңнамалық әрі партиялық бастамаларды әзірлеу кезінде ескеруге мүмкіндік береді.

Бұл платформа азаматтар мен кәсіпкерлердің өтініштерін өңдеу ісін автоматтандыруға, қоғамдық сұраныстарды жүйелеуге, құжаттармен және заңнамалық базамен жұмыс істеуге, сондай-ақ алынған деректерді заңнамалық бастамалар мен партиялық шешімдерді әзірлеу барысында пайдалануға мүмкіндік береді.

Ли Кай-Фудың айтуынша, ауқымды өтініштермен жұмыс істеу кезінде жасанды интеллект ақпаратты өңдеу ісін автоматтандырып қана қоймай, қоғамның негізгі сұранысын анықтап, азаматтардың пікірін шешім қабылдауға арналған нақты практикалық ұсынымдарға айналдыра алады.

– Заманауи партия үшін адамдарды тыңдау ғана емес, дұрыс сұрақ қоя білу де маңызды. Жасанды интеллект негізгі тақырыптарды айқындауға, әртүрлі сценарийлерді модельдеуге және анағұрлым дәл шешімдер қабылдауға көмектеседі, – деді Ли Кай-Фу.

Келіссөз қорытындысы бойынша тараптар партияға арналған ЖИ платформасының архитектурасын әзірлеуге уағдаласты. Келесі кезеңде жасанды интеллект технологияларын енгізудің басым бағыттары айқындалып, жобаны жүзеге асыру жұмысы басталады.

Ли Кай-Фу – жасанды интеллект саласындағы әлемдегі жетекші сарапшылардың бірі, 01.ai компаниясының негізін қалаушы, Google China компаниясының бұрынғы президенті және AI Superpowers («Жаңа технологияларды супер-державалары») кітабының авторы. Ол Қазақстанға жасаған сапары барысында мемлекеттік басқару жүйесіне жасанды интеллектті енгізуге және цифрлық трансформация мәселелеріне арналған бірқатар кездесулер өткізді.

Еңселі Елорда:

Басы 1-бетте

Арайлым ЖОЛДАСБЕКҚЫЗЫ

Бүтінде қоғамда мемлекет пен халық Арасындағы ашық диалог пен бірлескен шешім қабылдау мәдениеті алдыңғы орынға шықты. Осының жарқын дәлелі – Алматы ауданында сәтті жүзеге асып жатқан «Халық қатысатын бюджет» бағдарламасы. Бұл жоба азаматтардың өз ауласын, өз аймағын абаттандыру ісіне тікелей араласуына, бюджет қаражатының жұмсалудың бақылауға мүмкіндік береді.

Бағдарлама аясында тұрғындардан жобалық ұсыныстар қабылдау үдерісі жыл басында, дәлірек айтқанда 5 қаңтарға дейін жүргізілді. Аудан белсенділері ерекше құлшыныс танытып, қаралымға жалпы саны 74 жобалық ұсыныс келіп түсті. Түскен өтінімдерді іріктеу және сараптау кезеңі өте мұқият әрі ашық өтті. Арнайы құрылған сарапшылар кеңесінің жұмыс қорытындысы бойынша, 37 жоба бағдарлама талаптарына сай келмегендіктен кері қайтарылды. Оның ішінде өтінімдердің қайталануы, аула аумақтарының автотұрақтардың пайдаланылатын шатырында, яғни пандусты үйлерде орналасуы сияқты техникалық қиындықтар, жер учаскелерінің жеке меншік құқығында болуы, сондай-ақ аталған аулаларда кейінгі бес жыл ішінде мемлекет есебінен кешенді абаттандыру жұмыстарын жүргізіліп үлгергені басты себептер болды.

Осылайша, іріктеуден өткен жобалар халықтық дауыс беру кезеңіне жолдама алды. Әділдік пен теңдікті сақтау мақсатында дауыс беру шарасы үш санат бойынша ұйымдастырылды. Олар 40 пәтерге дейінгі шағын үйлер, қырықтан жүз пәтерге дейінгі орташа үйлер және жүзден астам пәтері бар ірі тұрғын үй кешендері болып бөлінді. Саналы таңдау мен белсенді азаматтық позицияның нәтижесінде, наурыз айының басында өз санаттары бойынша ең көп дауыс жинаған тоғыз аула аумағы ресми түрде жеңімпаз деп танылды.

Сәуірдің бірінен бастап топ жарған жобаларды іске асырудың қызу жұмыстары басталып кетті. Бірақ әкімдік тек жеңімпаз мекенжайлармен ғана шектеліп қалған жоқ. Аудандық комиссиялық тексеру барысында абаттандыруды шұғыл қажет ететін, тозығы жеткен қосымша нысандар да назардан тыс қалмады. Мемлекеттік сатып алулар мен ішкі ресурстарды оңтайландыру нәтижесінде үнемделген бюджет қаражаты есебінен, дауыс беруде жеңіске жетпесе де, бірінші кезекте жаңартуды қажет ететін тағы тоғыз аула тізімге қосылды. Қаржыны ұтымды қайта бөлудің арқасында бүтінде Алматы ауданы бойынша бағдарлама аясында 18 аула аумағында

абаттандыру жұмыстары толықтай және сапалы аяқталды.

Бұл орайда жеңімпаз атанған Б.Момышұлы даңғылы 16, Қ.Рысқұлбеков көшесі 16 және 6, Күйші Дина көшесі 22, Абылай хан даңғылы 12/2 және 33, М.Жұмабаев даңғылы 16/2, Ғ.Мұстафин көшесі 5/1, Манас көшесі 11/1 мекенжайларындағы аулалар су жаңа кейіпке енді. Ал бюджетті үнемдеу арқылы қосымша бақытқа кенелген Б.Момышұлы даңғылы 17 мен 19, Қ.Рысқұлбеков көшесі 8А, 4/3, 16А, 11/2, Күйші хан даңғылы 25/1 және 14, Манас көшесі 11/3, Ш.Құдайбердіұлы даңғылы 38, Ғабиден Мұстафин көшесі 9 мекенжайларында құрылыс-жөндеу жұмыстары қарқынды жүріп жатыр. Мұның бәрі тұрғындарға жасалған шынайы қамқорлықтың көрінісі.

Аудан аймағындағы бұл оң өзгерістер мен инфрақұрылымдық серпілістің мәні мен мақсаты туралы Астана қаласы «Алматы» ауданы әкімінің аппараты Абаттандыру бөлімінің басшысы Данияр Қожахметовтің айтуынша, ауқымды «Жайлы қала» бағдарламасы тұрғындардың мемлекеттік басқару ісіне деген сенімін арттыра түскен. Биыл қаржыны өте үнемді жұмсап, жоспарланғаннан екі есе көп ауланы қамтуға мүмкіндік туғанын айтқан ол, әсіресе, бұрын қараусыз қалған, бос жатқан жерлерді

заманауи гүлзарларға айналдыруға басымдық беріп отырғандарын жеткізді. Жаяу жүргіншілердің қауіпсіздігі, экология және балалардың спортпен шұғылдануы тұрақты назарда екенін және барлық нысандарды Астана күні мерекесіне дейін саналы аяқтап, тұрғындар игілігіне тапсыру үшін Абаттандыру бөлімі барынша күш салып жатқанын, бұл жұмыстар елордамыздың болашақ даму жоспарының алғашқы баспалдақтары ғана екенін алға тартты.

Қазіргі Астананың сәулеттік концепциясында жаяу жүргіншілер мен демалыс аймақтарын дамыту алдыңғы орынға шықты. Биыл Алматы ауданында қала тұрғындарының сүйікті орнына айналатын бірнеше ірі қоғамдық кеңістік пен гүлзар пайдалануға берілді және қайта жаңартылды. Олардың әрқайсысы өзіндік ерекшелігімен, заманауи ландшафтық дизайнымен көз тартады.

Мәселен, Р.Қошқарбаев даңғылындағы 13 және 15-тұрғын үйлердің арасында бұған дейін қараусыз, бос жатқан үлкен аумақ мүлдем өзгерді. Қазір мұнда заманауи гүлзар бой көтерген. Шаһар көркіне көрік қосқан жоба аясында сапалы тақта тастар төселіп, кең көлемді көлік тұрағы жабдықталды. Балалардың ойын

жасыл қала,

аланы мен үлкендердің серуендеуіне арналған тыныш демалыс аймақтары бөлініп, күн көзінен қорғайтын екі заманауи көлеңкелі қалқа орнатылды. Сәулеттік шешім ретінде тіреуіш қабырға тұрғызылып, жаңа ыңғайлы орындықтар мен тазалық сақтайтын қоқыс жәшіктері қойылды.

Ауданның мақтанышы саналатын Alma Park биыл толық реконструкциядан өтті. Мұнда жаңа шағын сәулеттік формалар мен заманауи көше жиһаздары қойылды. Балалардың ойын кешендері түбегейлі жаңартылды. Қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында ескі қоршаулар жөнделіп, қосымша биіктігі бір метрлік жаңа қоршау тұрғызылды. Ең бастысы, салауатты өмір салттын қолдау аясында футбол алаңы күрделі жөндеуден өтіп, су жаңа жасанды көгал төселді, спорт алаңының жиектері сырланып, жарақаттанудан қорғайтын заманауи тартан жабыны салынды.

Қала шетін дамыту концепциясы аясында «Теміржолшылар» тұрғын алабы В.Маяковский және Иманак көшелерінің бойындағы гүлзарлар да қайта жаңғыртылды. Маяковский көшесінде ескі жабындар толық бұзылып, жаңа берік негіз жасалды, тақта тастар төселді. Спорт алаңына жаңа арнайы жабын мерзімінде салынып, ойын сызықтары сызылды.

“ Манас көшесіндегі 9-үйдің жанында бұрыннан келе жатқан, тозығы жеткен ескі алаңдай толық бұзылып, орнына мүлдем жаңа гүлзар салынды. Мұнда да брусчатка төсеу, балалар ойын аймағы мен көлеңкелі қалқасы бар жайлы демалыс орнын құру жұмыстары жосары деңгейде атқарылды. Жаңа орындықтар мен қоқыс жәшіктері орнатылып, заманауи қоғамдық кеңістік қалыптасты. ”

Тұрғындар үшін жайлы демалыс қалқалары тұрғызылды, автотұрақ салынды. Ал Иманак көшесіндегі гүлзарда жаңа көше тренажерлары орнатылып, балалар жақсы көретін үлкен өткеншектер мен тартан жабындары толық қалпына келтірілді.

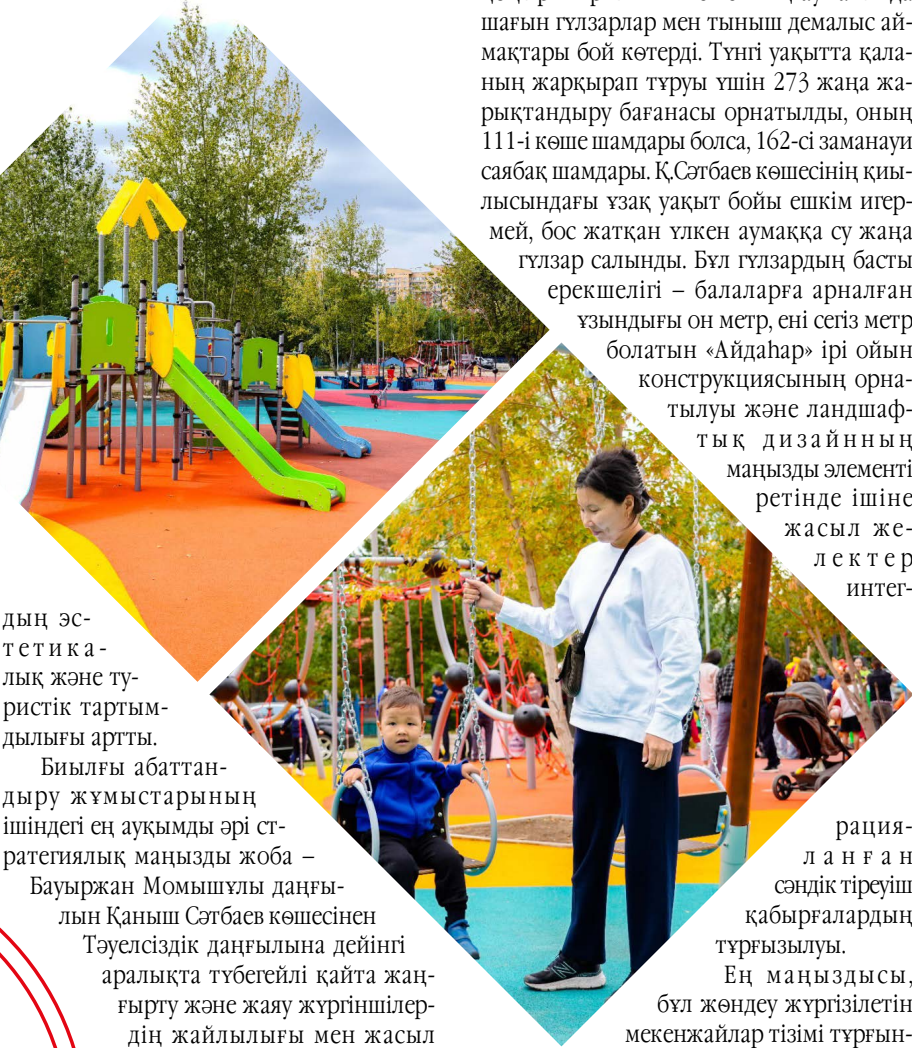
Манас көшесіндегі 9-үйдің жанында бұрыннан келе жатқан, тозығы жеткен ескі алаңдай толық бұзылып, орнына мүлдем жаңа гүлзар салынды. Мұнда да брусчатка төсеу, балалар ойын аймағы мен көлеңкелі қалқасы бар жайлы демалыс орнын құру жұмыстары жоғары деңгейде атқарылды. Жаңа орындықтар мен қоқыс жәшіктері орнатылып, заманауи қоғамдық кеңістік қалыптасты. Дәл осындай қалпына келтіру іс-шаралары Шәкәрім Құдайбердіұлы даңғылындағы 17/6 және 24-үйлердің

жанындағы қоғамдық кеңістіктерде жүргізілді. Онда спорт алаңдары жөнделіп, темір конструкциялар сырланды, көгал жабындары жаңартылды, орындықтар мен қоқыс жәшіктерінің сыртқы бояуы жаңарып, шағын сәулеттік нысандар қалпына келтірілді және тұрғындар демалысы үшін жайлы күрке орнатылды. Сондай-ақ мәдени және тарихи сипаттағы Жалайыр гүлзарында да абаттандыру іс-шаралары өтті. Мұндағы шағын сәулеттік нысандар сырланып, кейбір учаскелердегі тақта тастар қайта төселді. Ерекше ландшафтық дизайн элементі ретінде өлшемі 90×30 см болатын берік жикастардан қоян бейнесіндегі қызықты лабиринттер орнатылып, гүлзар-

дың ені бұған дейін тар, бес метр болып, үнемі көлік кептелісін тудыратын. Тұрғындардың өтінші бойынша бұл өткелдің ені сегіз метрге дейін кеңейтіліп, мәселе оңтайлы шешілді. Дәл осындай жұмыстар «Туран» мейрамханасы аялдамасында да жасалып, оған қоса жаңа велосипед жолы қосылды. 4-үйдің бойындағы жаяу жүргіншілер тротуарлары кеңейтіліп, мүмкіндігі шектеулі жандар мен арбалы аналар үшін заманауи пандустармен жабдықталды. «Рахмет» сауда үйінің алдында бұрын мүлдем тротуар болмағандықтан, адамдар көлік жолымен жүруге мәжбүр болатын, қазір мұнда қауіпсіз жаяу жүргіншілер жолы салынды. «Мария» тұрғын үй кешенінде

жайлы мекен

дың эстетикалық және туристік тартымдылығы артты.

Биылғы абаттандыру жұмыстарының ішіндегі ең ауқымды әрі стратегиялық маңызды жоба – Бауыржан Момышұлы даңғылы Қаныш Сәтбаев көшесінен Тәуелсіздік даңғылына дейінгі аралықта түбегейлі қайта жаңғырту және жаяу жүргіншілердің жайлылығы мен жасыл инфрақұрылымды дамытуға бағытталған заманауи қоғамдық кеңістік құру.

Жобаның басты философиясы – көлік қозғалысын азайтып, жаяу жүргіншілерге басымдық беру, экологиялық инфрақұрылымды оңтайландыру. Осы мақсатта даңғыл бойында үлкен жасыл дәліз салынууда. Қаланың экологиялық климатын жақсарту үшін рекордтық деңгейде, яғни 915 түп ірі ағаш отырғызылуда. Атап айтқанда, ауаны шаңнан жақсы тазартатын 442 терек, хош иісті 372 жөке ағашы, көктемде құлпырып гүлдейтін 34 мойыл, 29 мәңгі жасыл шырыша және суыққа төзімді 38 қарағаш егілуде. Бұл көшеттердің Сарыарқаның қатаң ауа райында құрап қалмауы үшін 10 000 шаршы метр аумақты қамтитын, тамшылатып суаратын заманауи автоматты жеріктік суару жүйесі құрылды.

Сонымен қатар жаяу жүргіншілердің қауіпсіздігі мен жайлылығы үшін маңызды урбанистік шешімдер қабылданды. Ібіс қонақүйі аялдамасында автобустар кіретін арнайы қалтаны тарылту есебінен жаяу жүргіншілердің куту аймағы кеңейтіліп, қауіпсіздігі барынша артты. Бауыржан Момышұлы даңғылы 4-үйге бұрылатын жол-

де жаңа баспалдақтар мен пандустар монтаждалды. Жаяу жүргіншілердің жолында заңсыз тұрған немесе кедергі келтірген кәсіпкерлік дүңпіршектер басқа орынға көшірілді. Тұрғындарға қолайлы жағдай жасау мақсатында жаңа велосипед жолдары салынып, Ібіс қонақүйі, «Астана-Энергосбыт» ғимараты маңында, 16 және 18-үйлердің арасында, сондай-ақ «Бай-қоңыр» тұрғын үй кешенінің аумағында шағын гүлзарлар мен тыныш демалыс аймақтары бой көтерді. Түнгі уақытта қаланың жарқырап тұруы үшін 273 жаңа жарықтандыру бағанасы орнатылды, оның 111-і көше шамдары болса, 162-сі заманауи саябақ шамдары. Қ.Сәтбаев көшесінің қиылысындағы ұзақ уақыт бойы ешкім игермей, бос жатқан үлкен аумаққа су жаңа гүлзар салынды. Бұл гүлзардың басты ерекшелігі – балаларға арналған ұзындығы он метр, ені сегіз метр болатын «Айдаһар» ірі ойын конструкциясының орнатылуы және ландшафтық дизайнның маңызды элементі ретінде ішіне жасыл лектер интег-

рацияланған сәндік тіреуіш қабырғалардың тұрғызылуы. Ең маңыздысы, бұл жөндеу жүргізілетін мекенжайлар тізімі тұрғындардың өздерінен ақпараттық қорытқысы бойынша түзілді. Бірінші кезекте жұмыстар асфальт жабыны қатты зақымдалып, көліктер мен тұрғындардың қозғалысына айтарлықтай қолайсыздық тудырған учаскелерде жүргізіліп, жоспарланған жұмыс көлемі толығымен орындалды.

Астананың бүгінгі келбеті жай ғана күнтізбедегі мереке емес, бұл – еліміздің жеткен жетістіктері мен болашаққа деген ныс сенімінің жемісі. Алматы ауданында атқарылған осынау ауқымды абаттандыру, көгалдандыру және инфрақұрылымдық жаңғырту жұмыстары елордамыздың әрбір тұрғынының өмір сапасын арттыруға бағытталған нақты қадамдардың жемісі. Бүгінгі Астана заманауи сәулеті мен жайлы қалалық ортасы үндескен, табиғаты жасыл, технологиясы дамыған ақылды қалаға айналды. Аулаларды абаттандыру, жаңа гүлзарлар салу, жасыл дәліздер қалыптастыру арқылы біз болашақ ұрпақ үшін таза, қауіпсіз әрі қолайлы мекен дайындап жатырмыз. Тұрғындардың игілігі мен қуанышы мемлекетіміздің жасампаз саясатының ең басты жемісі болып қалмақ. Елордамыз асқақтай берсін, Астананың туған күні құтты болсын!

• П К І Р

Бауыржан ЖҮСПОВ,
Денсаулық сақтау министрлігі Медициналық және фармацевтикалық бақылау комитетінің төрағасы:

ЖАҢА КОНСТИТУЦИЯ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ЖҮЙЕСІН БАРЫНША ҚОЛЖЕТІМДІ ЕТЕДІ

Елімізде денсаулық сақтау жүйесін жетілдіру жұмыстары жалғасып жатыр. Басты мақсат – әрбір азаматқа сапалы әрі қолжетімді медициналық көмек көрсету. Бұл қағидаттар еліміздің

жаңартылған Конституциясында нақты көрініс тапқан.

Әрбір азамат міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесіндегі мәртебесіне

қарамастан, мемлекет кепілдік берген медициналық көмекті алуға құқылы.

Денсаулыққа қатысты жалған ақпараттың таралуына жол бермеу де – аса маңызды. Бүгінде интернет пен әлеуметтік желілерде тексерілмеген ақпарат пен түрлі емдеу тәсілдері жиі кездеседі. Сондықтан азаматтар ресми ақпарат көздеріне және медицина мамандарының ұсынымдарына ғана сүйенуі қажет.

Азаматтардың денсаулығын қорғау құқығын тиімді мемлекеттік қадағалаусыз толық қамтамасыз ету мүмкін емес. Медициналық және фар-

мацевтикалық бақылау комитеті көрсетілетін қызметтердің сапасы мен қауіпсіздігін, сондай-ақ дәрілік заттар мен медициналық бұйымдардың айналымын бақылайды. Бұл жұмыс пациенттердің қауіпсіздігін қамтамасыз етуге және жүйеге деген сенімді нығайтуға бағытталған.

Конституциядағы өзгерістер денсаулық сақтау жүйесін халыққа барынша жақындатып, медициналық көмектің қолжетімділігі мен сапасын жақсартуға жол ашады. Ең бастысы – әрбір азаматтың денсаулығын сақтап, өмір сүру сапасын жақсарту.

ҒЫЛЫМ БІР ОРЫНДА ТҰРМАЙДЫ. ОЛ ӘР ДӘУІРДЕГІ ҒАЛЫМДАРДЫҢ ТАПҚАН ЖАҢАЛЫҒЫ НЕГІЗІНДЕ ӨЗГЕРІП, ДАМИ БЕРЕДІ. ӘЙТСЕ ДЕ, ФИЛОЛОГИЯ, ОНЫҢ ІШІНДЕ ТІЛ БІЛІМІ САЛАСЫ ӘБДЕН ЗЕРТТЕЛГЕН ДЕП САНАЛАТЫНДЫҚТАН, ОНДА ЗЕРТТЕУШІЛЕРДІҢ КӨЗІ ТҮСПЕЙ ҚАЛҒАН ҚҰБЫЛЫС ЖОҚҚА ТӘН СЕКИЛДІ КӨРІНЕДІ. БІРАҚ МҰНЫ БЕЛГІЛІ ҒАЛЫМ ШАНЖАРХАН БЕКМАҒАМБЕТТІН ІЗДЕНІСТЕРІ ЖОҚҚА ШЫҒАРАТЫН СИЯҚТЫ. ҒАЛЫМНЫҢ «ТІЛДІК ТАНЫМ НЕГІЗДЕРІ ЖӘНЕ ТІЛДІК СИМВОЛДАР» (1999 Ж.), «ТІЛ ГЕНЕТИКАСЫ: ТІЛДІК ТАҢБА-НЫШАНДЫҚ ЖҮЙЕ» (2014 Ж.) ЖӘНЕ «ГЕНЕТИКАЛЫҚ ТІЛ БІЛІМІНЕ КІРІСПЕ» (2025 Ж.) ДЕП АТАЛАТЫН КІТАПТАРЫ ТІЛ БІЛІМІНДЕ ӘЛІ ТЕРЕҢ ЗЕРТТЕЛЕ ҚОЙМАҒАН ТАҚЫРЫПТАР БАР ЕКЕНІН КӨРСЕТЕДІ, СОНДАЙ-АҚ БҮТІНГІ ТІЛ БІЛІМІНДЕ ҚАЛЫПТАСҚАН ТЕОРИЯЛАР МЕН ЕРЕЖЕЛЕРДІ ҚАЙТА ҚАРАУ ҚАЖЕТ ДЕЙДІ. СОНДЫҚТАН БІЗ ҚАЗАҚ ҒАЛЫМЫ ЗЕРТТЕП ЖҮРГЕН ГЕНЕТИКАЛЫҚ ТІЛ ҒЫЛЫМЫ САЛАСЫ ЖАЙЫНДА ӘНГІМЕЛЕСІП, ОНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ, ҚАЖЕТТІЛІГІ ЖАЙЫНДА ОЙЛАРЫН ЖАЗЫП АЛЫП, НАЗАРЛАРЫҢЫЗҒА ҰСЫНЫП ОТЫРМЫЗ.

– Шанжархан Бекмағамбетұлы, сізді сұхбатқа шақыруымыздың басты себебі – тіл ғылымында сіз зерттеп, негіздеп, орнықтырып жүрген «Генетикалық тіл білімі» саласы. Алдымен, бұл қандай сала, не үшін қажет, соны айтып беріңізші..

– Генетикалық тіл ғылымы – адамзат тілі сөздерінің, яғни адамдардың күнделікті өзара қарым-қатынасының алуан салаларында – өндірісте, ғылымда, білім беруде, мәдениет пен өнер саласында – жалпы тіршілікте өмір сүру үшін пайдаланып жүрген негізгі құралының ілкі пайда болу және қазіргі қызмет ету заңдылықтарын зерттейді. Тіл – адамзатты өзге жаратылыстан ерекшелеп, оның саналы, ақылды жаратылыс екенін білдіретін басты белгісі. Адамзат ақылның сан ғасырлар бойы жинаған барша асыл қазынасы оның тілінде бейнеленіп сақталған.

Әшейінде ауамен тәуір еркін дем алғанымыз сияқты, біз тілді де еркін қолданамыз, сондықтан оның қадірін де аса байқай қоймайтын сияқтымыз. Осыдан келіп, ойға «сөздің мағынасын түсінеміз, қолдана аламыз, ал оның қалай пайда болғанын білу қаншалықты қажет?» – деген сияқты қарапайым күдік келуі де мүмкін. Бұл – үстіртін, тайыз түсініктен туған ой. Сырттай бәрі дұрыс сияқты көрінгенімен, біздің қазіргі тіл қолданысымыздың шешілмей жатқан түйткілері жеткілікті. Бұған біздің оқулықтарымыз бен білім беру бағдарламаларымыздағы сан түрлі қателіктер куә. Айталық, біз неге әлі күнге дейін әліппе құрай алмай келеміз? Өйткені қазірде әріп деген не, әліппе деген не, тілдік таңба деген не, олардың өзара байланысы қалай көрінеді деген қарапайым мәселелер ғылыми тұрғыдан дұрыс танылмай отыр. Біздің академиктеріміз, басқасын айтпағанда, қазір әліппендегі әріптердің орны қалай белгіленгенін дұрыс түсінбейді десем, бекер айтқандық болмас. Ал аталған еңбекте қалыптасқан тіл білімінің 70-тен аса өте маңызды теориялық қатесі көрсетілген. Біз олардың генетикалық тұрғыдан дұрыс түсіндірілімін аталған еңбекте табилана-сызба түрінде көрсеттік. Демек, қалыптасқан тіл білімі тіл табиғатын дұрыс түсіндірмей отыр деген сөз.

Шынайы ғылым мәселеге бұлай қарамайды. Ғылым болмыстағы кез келген құбылыстың тек сыртқы көрнекі жақтарын ғана емес, оның көрінбей жатқан ішкі болмысын танауды мәқсет етеді. Оның құбылысты дұрыс тану мүмкін емес. Сыртқы бейне әдетте алдамшыл. Данышпан Абайдың «Сыртын көріп іс бітпес, сырын білмей» дейтіні де сонан. Тілдің ішкі болмысын дұрыс түсінбегендіктен де қазіргі қалыптасқан сипаттамалы, құрылымдық тіл білімі деп аталатын үнді-еуропалық тіл білімі сан ғасырлар бойы адамзат тілінің жаратылысы туралы теріс түсінік қалыптастырып келді. Тіл білімінің негізгі зерттеу объектісі болып табылатын СӨЗ атты күдіретті құралдың жаратылыс табиғаты, оның материалдық жағы болып табылатын дыбыстар жаратылысы, олардың күнделікті өмірде қолданылу заңдылықтары дұрыс танылмады.

Сөз пайда болуы дегеннің сыртында адамзат ойлауының аса маңызды және күні бүгінге дейін танылмай келген терең құпиялары жатыр. Қазіргі логика ғылымының өзі терең бойламаған ойлау құбылысының сырлары тіл, сөз пайда болуымен байланысты ғана айқындалып отыр. Мысалы, қазіргі философия ғылымында дүниетанымдық ойлау туралы ғана айтылады. Ал генетикалық тіл ғылымы үшін дүниетанымдық ойлау тиянақ бола алмайды. Өйткені дүниетаным дегеніңіз – өте өзгермелі құбылыс. Ол уақыттың, жағдайдың заманның ауанына қарай сан түрлі өзгеріп жататыны бекер емес. Сондықтан генетикалық тіл ғылымы адамзатқа ортақ ғаламтанимдық ойлау мәселелерін танып түсіну арқылы ғана тіл пайда болуының негіздерін танып отыр. Ғаламтанимдық ойлау: 1) Ғалам қандай, 2) Ғаламның құрылымдық-семантикалық элементтерінің жүйесі қандай, 3) Ғаламдық заңдылықтар қандай? – деген негізгі түсініктермен байланысты айқындалып, нәтижесінде басты жеті түрлі Ғаламтанимдық түсінік қалыптасқаны тілдік деректерден көрініп отыр. Олар: 1) Ғаламдық Шар-қоршау, 2) Ғаламдық Координата, 3) Ғаламдық байланыстар, 4) Ғаламдық өрек, 5) Ғаламдық қалыпты қозғалыстар, 6) Ғаламдық экспрессивті қозғалыстар, 7) Ғаламдық нәт-негіз. Осы негізгі жеті түрлі Ғаламтанимдық түсініктің Ғалам моделінің 7 түрлі концентрі шеңбер (шар-қоршау) түріндегі сызбасында орналасқан реті Ғалам моделін құрайды.

Сондай-ақ аталған жеті түрлі басты логикалық ұғымдардың (ғаламтанимдық түсініктердің) әрқайсы тілде ең алғаш пайда болған жеті түрлі инвариант-архетип сөз арқылы бейнеленген. Сәйкесінше, бұлар: ҮІ – УҚ – ҮІ – ҮС – ҮР – ҮТ – ҮН сөздері. Бұлар – статикалық қалыптағы сөз модельдері. Көріп отырғанымыздай, бұлардың бәрі де Ғалам-Космоспен, Ғаламдық болмыспен байланысты. Ал біздің қазірде қолданып жүрген сөздеріміздің барлығы, түптеп келгенде, осы басты жеті түрлі сөздің әр алуан тілдерде сан түрлі нұсқаларда көрінетін варианттары. Адамзат тілінің ілкі пайда болуының Ғалам-

Шанжархан БЕКМАҒАМБЕТҰЛЫ,
Филология ғылымдарының кандидаты,
Қорқыт Ата атындағы
Қызылорда университетінің доценті

ТІЛ ҒЫЛЫМЫНДА ЖАЛҒАН ТҮСІНІК

дық болмыспен тікелей байланысты екенін, сондықтан тілдегі заңдылықтар, қазірде айтылып жүргендей, тілдің өзінің ішкі заңдылықтары ғана емес, ғаламдық заңдылықтар екенін генетикалық тіл ғылымы ашып отыр. Мұның өзі генетикалық тіл ғылымының адамзат тілінің жаратылыс табиғатын танаудағы аса маңызды табысы болып табылады. Осыдан келіп, қалыптасқан тіл білімінің барша қате-кемшіліктерін тану мүмкіндігі туып отыр.

– Жақсы, сіздің түсіндіруіңізден генетикалық тіл білімінің философиясын біршама білдік. Дегенмен бұған қалай келдіңіз, бұл саланы тереңдеп зерттеуге не себеп болды?

– 1995 жылы менің қолыма КазГу-де сабақ берген, тарихи грамматиканы зерттеген Берікбай Сағындықұлының «Қазақ тілі лексикасының этимологиялық негіздері» (1994 ж.) дейтін кітабы түсті. Кітап ғалымының докторлық диссертациясының монографияға айналдырған түрі екен. Оны бір күнде оқып шықтым да, «Тіліміздегі ішкі флексияның іздері қайда?» деген мақала жаздым (ол әлі жарыққа шықпады, жеке архивімде жатыр). Сол мақаламда мен кітаптың тұжырымдардың бәрін дерлік теріске шығардым. Жалпы, ғылым деген нәрсенің өзі, өзгенің еңбегіндегі бір қатені көріп, соның қате екенін дәлелдеп өзіңнің тұжырымыңды ұсынудан басталады ғой, менікі де солай болды. 1999 жылы «Тілдік таным негіздері және тілдік символдар» деген кітабымыз Алматыдан әрелі дегенде 200 данасын бастырып шығардым. Сапасыздау шықса да, сол маған біраз көмек болды. Өйткені өзім зерттей бастаған тақырыпты түсіндіру қажет болып, мақала жазғанда әлгі кітапқа сілтеме жасап отырдым. Қазіргі қалыптасқан көзқарастар маған бірте-бірте келді ғой. Сөйтіп, тілдің генетикасын зерттеу барысында 40 шақты мақала жаздым.

– Әрине, кейін бұл бағыттағы ізденісіңізді толықтырып, жүйелен арнаулы ғылыми еңбекке айналдырдыңыз. Ал енді оны ғылыми орта, ЖОО оқытушылары қалай қабылдады?

– Жоғарыда айтылған кітаптан кейін бес жылдан соң «Тіл генетикасы: тілдік таңбанышандық жүйе» деген кітап шығардым. Сонда тілге қатысты генетика деген сөзді алғаш қолдандым. Одан соң идеяларым орыстелді ортаға тарай берсін деген ниетпен 2020 жылы «7 Лекций по теории генетической лингвистики» деген 12 баспатабақ көлемде монография шығардым. Сөйтіп, бұл екі еңбегімде айтқым келген идеяларымыз, ғылыми тұжырымдарымыз республикалық газет-журналдарда насихаттадым, елдегі филология факультеттері бар ЖОО-ларға кітаптарымыз тараттым. Алматы, Астана, Қарағанды, Көкшетау, Ақтөбе қалаларындағы жоғарғы оқу орындарына барып, оқытушыларға семинарлар, студенттермен кездесулер өткіздім. Сондай-ақ өзім қызмет ететін Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университетінің базасында үш рет халықаралық конференция өткіздім. Оған шетелдік ғалымдар да онлайн түрде қатысты. Әсіресе, белорус-сиялық тілші-ғалым, тілдің теориясы бойынша оншақты кітап жазған Маслова Валентина Авраамовна, Қырғызстандағы Б.Юнусалиев атындағы Тіл білімі институтының

директоры, академик, филология ғылымдарының докторы, профессор Сыртбай Мұсаев деген кісілер конференцияларға белсенді қатысып, баяндамалар жасады. Олардың менің идеямды қолдаған, еңбектерімнің тіл білімі ғылымына үлкен өзгеріс әкелуге әсері болатынын айтқан пікірлерін үнемі айтып жүрмін.

Шынын айтайын, еліміздегі бірнеше қаладағы ЖОО-ларға барып, генетикалық тіл білімін насихаттағанымда ондағы оқытушылар «жақсы екен, мұны оқыту керек екен» дейді, бірақ нақты оқыту мәселесіне келгенде, оған неше түрлі кедергілер шығады.

Себебі генетикалық тіл білімінің оқытылуы қалыптасқан көзқарастарды жоққа шығаратындықтан, әріптестеріміз мұнан қатты қорқады. Жана, пайдалы көзқарасты қолдаудан гөрі ескі қалыппен жан

Қазіргі тіл біліміндегі парадокстердің бірі – «дыбыста мағына жоқ, сөзде мағына бар» деген түсінік. Сөйте тұра «сөз дыбыстардан құралады» дейді. Сонда мағынасыз дыбыстардан мағыналы сөз қалай пайда болады? – деген сұрақтың жауабы ашық қалады. Сондай-ақ, қазіргі тіл білімінде тілдегі дыбыстар да, сөздер де ешқандай саналылық негізі жоқ, кездейсоқ немесе шартты түрде алынған механикалық дыбыстар, дыбыстық сигналдар деп түсіндіріледі. Бұлай болғанда, адамзат тілі саналы құбылыс болудан қалар еді.

ауыртпай жүре бергенді қалайды. Тіпті, ішінде ашық қарсы шығатындары да бар. Өйткені олар мәселеге қалыптасқан жүйе бойынша келіп, мынау түбір, мынау қосымша деп жіктейді де, ары қарай бармайды. Олардың тарихи салыстырмалы грамматика деп жүрген саласында мағынадай философия жоқ, ойлау деген жоқ. Ал біздің Генетикалық тіл білімінің ең маңызды жері – тілді ойлаумен байланыстырады, яғни, адамзат тілі сөздерінің пайда болуында ойлау қызметінің рөлі қандай болды деген мәселені шешіп отыр.

Маған қарсы болып жүргендер генетикалық тіл білімін қалай оқытамыз, мұны мектепке енгізу қиын ғой дейді. Біз мектепте оқытсақ та, ЖОО-да оқытсақ та тілді дұрыс оқытуымыз керек қой! Қазіргі тіл біліміндегі қалыптасқан көзқарастар фонетика, лексикология, морфология салалары бойынша түтелдей дерлік қате көзқарастарға негізделген. Ғылыми тұрғыдан, тарихи тіл білімі, танымдық тіл білімі т.б. салалар да генетикалық тұрғыдан терең зерттеу мүмкіндігіне ие болады. Сонда мектеп пен ЖОО-дағы білім алушыларға қалыптасқан қате көзқарастарды қашанға шейін оқыта бермекпіз! Кей әріптестер мұны мектепте оқыту қиындық келтіреді, ЖОО-да таңдау пәні ретінде оқыту қажеттігін жоққа шығара алмаймыз дегенді айтады. Бірақ біздің ойымызша, бастауыш сыныптарда өзінше қалыптасқан жүйеде оқытылуын сақтай отырып, орта мектептің жоғарғы сыныптарында бұл пәннің жеңілдетілген нұсқасын міндетті түрде енгізу қажет. Өйткені мектеп бітіріп, қолына аттестат алып шыққан шәкіртті қалыптасқан қате көзқарастармен шығарып салу дұрыс емес. Бұл ғылымға да, ұрпақ тағдырына да қиянат болар еді. Әрине, мұның бәрі бір күнде болатын нәрсе емес, қазірше 9-сынып-

қа дейін бұрынғы жүйемен оқытыла берсін, бірақ 10-11-сыныпта генетикалық тіл білімі өтсе, тілдің табиғатын, философиясын білсе ғанибет емес пе? Орта мектепте тіл біліміндегі жаңа көзқарастар туралы білген баланың ойы терең, білімі орнықты болмай ма?

Ал бізде о баста қате жүйеленген тіл ғылымы мектепте қате оқытылып, қате білім берілсе, ЖОО-ға келген соң да сол жүйе қайталанып келеді. Университетте білім алған адам тіл табиғаты мен қызметі туралы терең түсінікке ие болуы қажет емес пе?

Біз зерттеп жүрген генетикалық тіл білімін жоққа шығарып, қате екенін дәлелдейтін адам болса сөзім жоқ, ал енді олай болмаса, бұл бағыттағы ісімізді жалғастыра береміз.

– Сіздіңше қазіргі тіл білімінің теориясы мен практикасында нақты қандай олқылық немесе қателіктер бар?

– Қазіргі тіл білімін «үнді-еуропалық тіл білімі» дейді. Бұл сала ХҮІІІ ғасырда қалыптаса бастаған. Тіпті, одан бұрынғы кезде де қазіргі жүйенің негіздері болған. Яғни, тілдегі дыбыстарды дауыссыз дыбыс және дауысты дыбыс деп екіге бөледі. Енді осының қатесі қайда дейсіз ғой, айтайын: мәселен дауыссыз дыбыс деген болмайды! Мысалы, м, н, д, т, ш, с, б, ғ, қ сияқты дауыссыз дыбыстар деп жүргендерді қасына «ы» дауысын қоспай айтып көріңізші! Айтылмайды, ерніңіз бір-біріне немесе тіліңіз тісіңізге не таңдайыңызға жабысқан күйде қалып қояды. Осы «ы» дауыс элементі, яғни акустикалық элемент, дыбыстың айтылуының және оның тыңдаушыға жеткізілуінің міндетті шарты. Ол болмаса, салдыр айтылмайды, яғни дыбыс жоқ. Демек, қазіргі тіл ғылымы ЖОҚ дыбыстар туралы айтып, соларды бізде А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты «зерттеп» келеді.

Генетикалық тіл ғылымы тұрғысынан тілде мағынасыз дыбыстар болуы мүмкін емес екені, жүйе элементті дыбыстардың салдыр сынарларының мағыналы элементтер екені, ал олардың мағыналық жағы Ғаламдық-Космостық жүйемен байланысты екені еңбекте тарата түсіндірілген. Дұрысында тілде әуелде дараланған дыбыстар пайда болған жоқ. Жүйе элементті материалдан және нақты лексикалық мағынадан тұратын ілкітүбір сөздер пайда болды. Генетикалық

тіл ғылымының ең басты объектісі – осы ілкітүбірлер. Қазіргі тіл білімінде ілкітүбір сөздер туралы түсінік жоқ, тек негізгі түбір, туынды түбір, күрделі түбір ғана шала-пұла айтылады. Дыбыс деп отырғанымыз осы ілкітүбірлердің материалдық жағы болады. Дыбыстық материалды сөздің мағынасынан ажыратып алуға болмайды. Ал ілкітүбірлердің пайда болу тегінде тілдік негіздер түріндегі генетикалық ұрықтар тұрады. Бұл да – генетикалық тіл білімінің ең басты жетістігі.

Ілкі сөз пайда болуының генетикалық ұрықтары жалпы адамзат тіліне ортақ. Қазіргі тіл біліміндегі парадокстердің бірі – «дыбыста мағына жоқ, сөзде мағына бар» деген түсінік. Сөйте тұра «сөз дыбыстардан құралады» дейді. Сонда мағынасыз дыбыстардан мағыналы сөз қалай пайда болады? – деген сұрақтың жауабы ашық қалады. Сондай-ақ қазіргі тіл білімінде тілдегі дыбыстар да, сөздер де ешқандай саналылық негізі жоқ, кездейсоқ немесе шартты түрде алынған механикалық дыбыстар, дыбыстық сигналдар деп түсіндіріледі. Бұлай болғанда, адамзат тілі саналы құбылыс болудан қалар еді.

Ілкі сөз пайда болуының генетикалық ұрықтары жалпы адамзат тіліне ортақ. Қазіргі тіл біліміндегі парадокстердің бірі – «дыбыста мағына жоқ, сөзде мағына бар» деген түсінік. Сөйте тұра «сөз дыбыстардан құралады» дейді. Сонда мағынасыз дыбыстардан мағыналы сөз қалай пайда болады? – деген сұрақтың жауабы ашық қалады. Сондай-ақ қазіргі тіл білімінде тілдегі дыбыстар да, сөздер де ешқандай саналылық негізі жоқ, кездейсоқ немесе шартты түрде алынған механикалық дыбыстар, дыбыстық сигналдар деп түсіндіріледі. Бұлай болғанда, адамзат тілі саналы құбылыс болудан қалар еді.

Ілкі сөз пайда болуының генетикалық ұрықтары жалпы адамзат тіліне ортақ.

Қазіргі тіл біліміндегі парадокстердің бірі – «дыбыста мағына жоқ, сөзде мағына бар» деген түсінік. Сөйте тұра «сөз дыбыстардан құралады» дейді. Сонда мағынасыз дыбыстардан мағыналы сөз қалай пайда болады? – деген сұрақтың жауабы ашық қалады. Сондай-ақ қазіргі тіл білімінде тілдегі дыбыстар да, сөздер де ешқандай саналылық негізі жоқ, кездейсоқ немесе шартты түрде алынған механикалық дыбыстар, дыбыстық сигналдар деп түсіндіріледі. Бұлай болғанда, адамзат тілі саналы құбылыс болудан қалар еді.

– Түсініктірек етіп айтсаңыз?

– Генетикалық зерттеулер нәтижесі даралық сөзтуылым кезеңі және жалпылық сөз туылым кезеңі деп аталатын екі түрлі кезеңді анықтап көрсетеді. Даралық сөз туылым кезеңінде ҮІ, УҚ, ҮІ, ҮС, ҮР, ҮТ, ҮН түріндегі әрқайсы жүйе элементті фонациялық материалдан және нақты лексикалық мағынадан тұратын негізгі жеті түрлі архетип-инвариант сөз моделі айқындалып отыр. Былайша айтқанда, бүгінде адам баласы ана тілім деп санайтын және қолданып мыңдаған тілдің бәрінің негізінде осы жеті инвариант-архетип сөз түр. Ал қазіргі жеке үлгі тілдеріндегі барша сөздер осы архетип негіздердің варианттары түрінде пайда болып, өмір сүріп келеді. Қысқаша айтқанда, осы. Ал оны толық түсіну үшін менің екі бөлімнен тұратын, өткен жылы жарық көрген «Генетикалық тіл біліміне кіріспе» (2025) атты авторлық оқулығыммен танысып шығуы қажет.

Генетикалық тіл білімі – жалпы бүкіл адамзаттың тіліне ортақ құбылысты зерттейді. Өйткені барлық тілдің түбі бір. Біз ағылшын, неміс, француз, неміс, испан, қазақ, жапон, қытай, арап, орыс тілдері дегенімізбен, негізінен, олардың ілкі пайда болу негізі ортақ, біреу. Оны өз зерттеуіміз арқылы бүкіл тілдерге ортақ тілдің генетикалық ұрықтарын табу арқылы дәлелдеп отырмыз. Менің аталып отырған «Генетикалық тіл біліміне кіріспе» (2025) атты кітабымда 60 беттік сөздік бар, сонда қазақ, орыс, ағылшын, арап, жапон – бес тілдің сөздерін салыстырып, оларды ортақ генетикалық негіздер арқылы айқындадық. Мен қазақ пен орыс тілдерінен өзге анау 3 тілді білмеймін де, бірақ тілдік негіздерді, қодтарды танығандықтан бір ұғымды білдіретін сөздердің әр тілдегі атауларының түбі ортақ екенін дәлелдеп көрсеттім. Бұл тәжірибелік сипаттағы сөздік болғандықтан, қызығушы әріптестерге осы мәселелер туралы, оның кемшіліктері мен жетістіктері туралы пікір айтуға мүмкіндік бердік. Ғылыми ой-пікір алмасуға жол ашқан болдық.

– Егер сіз ұсынып жүрген генетикалық тіл білімін оқыту жүйеге асса неге қол жеткізер едің?

– Генетикалық тіл ғылымының жетістіктері қазіргі тіл бағытындағы зерттеулерді, әсіресе, сөз табиғатын (лексикология), сөз құрамы мен құрылымы мәселелерін (морфология), дыбыс табиғатын (фонетика), тіл және ойлау мәселелерін, танымдық (когнитивтік) тіл білімі мен тарихи тіл білімі мәселелерін т.б. көптеген жайды қайта қарауды қажет етеді. Тіл мәселелерін генетикалық тұрғыдан оқыту білім алушыларға сан жылдар бойы таптауынан болған, мектепте де, ЖОО-да да сан рет қайталана беретін, дәлелсіз айтылған дауыссыз дыбыс, дауысты дыбыс, фонема, түбір, сөзжасам т.т. деген сан алуан түрлі тілдік ақиқатқа сай келмейтін түсініктерден арылуға, студенттер мен оқушыларды саналы түрде, шығармашылықпен, іздене отырып үйренуге бағыттайтын аса мол мүмкіндіктер береді. Алуан тілдердің лексикалық материалын заманауи түрде ЖІІ көмегімен салыстыра зерттеуге, адамзат ақыл-ойының тілдік құбылыстың болмысында сақталған небір құпияларын қызыға танауға үйретеді.

Бұл тек қазақ тіл біліміне қатысты ғана мәселелер емес, жалпы адамзат тіліне қатысты жайлар. Генетикалық зерттеулер адамзат тілі сөздерінің пайда болуының генетикалық ұрықтарын айқындап отыр дедік. Осының негізінде қазіргі қалыптасқан тіл білімінің ілкі негіздерінің дұрыс жүйеленбегенін, олардың түтелдей дерлік қате тұжырымдарға құрылғанын ашып отырмыз.

Осы тұрғыдан келгенде, қазіргі ЖОО мен орта мектептердегі қалыптасқан білім беру бағдарламаларының (БББ) білім мазмұны ескірген білім болып табылады. Яғни, біз білім алушыларға сапасыз білім беріп отырмыз, осы салаға бөлінген мемлекет қаржысын босқа жұмсап отырмыз деген сөз. Бұл жауапты мәлімдемені бекер айтып отырған жоқпын. Шын мәнінде, бұл алда тиісті мемлекеттік орындар мен Үкімет тарапынан назар аударылуға тиісті аса маңызды стратегиялық мәселе деп білемін.

Айта кетуге болады, генетикалық ұрықтар арқылы жасанды интеллект жүйесінің генетикалық токендерін жасау мүмкіндігі де қарастырылу мүмкіндігі бар. Бұл, әрине, болашақтың ісі. Дегенмен бұл іске асып жатса, қазіргі триллиондаған токенті пайдаланатын ауыр әрі аса көп шығынды қажет ететін операциялар жеңіл орындалатын әрі өте арзанға түсетін мүмкіндіктер де байқалады.

Қазірде осы бағытта мемлекеттік мекеме ретінде қызмет етіп отырған А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының басшылығы ескі көзқарастардан шығуға ынтылы болмай отыр. Олар жаңалықты қабылдауға дайын емес, ескі сүрлеуден шықысы жоқ. Сондықтан, менің осы институтта неше рет өткен семинарларымыз, осы жаңалықты жариялауға, насихаттауға барынаша кедергі келтіріп отырғаны өз алдына бір үлкен мәселе. Бұл ғылыми жаңалықты өмірге, өндіріске енгізу, оны әлемдік деңгейде насихаттау – еліміздің, яғни Қазақстанның гуманитарлық ғылымдар бағытындағы әлемдік деңгейдегі аса маңызды ғылыми жаңалығы ретінде мақтана айтарлық табысы болар еді. Аталған институт басшылығы өзінің керітартпа әрекеттерімен осы аса маңызды мәселеге де кедергі жасауда.. Егер менің зерттеп жүрген саламның маңызы жоқ болса немесе қате болса соны көрсетсе ғой. Егер еңбектерімді бекерге шығара алмайтын болса мойындауы керек. Ал қазіргі жағдай ол тараптың ғылымдағы тоғышарлығын ғана көрсетіп отыр деп білемін.

– Генетикалық тіл білімінің болашағы туралы не айтасыз?

– Бұл ғылымның болашағы зор. Бұған ендігі сауатты жастар, жас ғалымдар назар аударып, зерттеп, үлкен жетістікке жетері сөзсіз. Қандайда бір зерттейтін объектісі айқындалған ғылым тоқтап, тоқырап қалмайды. Сол сияқты генетикалық тіл білімі де болашақта әлем бойынша дамып, жер бетіндегі барлық тілдің түп-негізі бір екені дәлелденеді. Мәселе тек сөз пайда болуын танауда ғана емес, осы мәселенің негізінде жатқан адамзаттық құндылықтарды тереңнен итеріп, оларды қазіргі өмірімізде практикалық тұрғыдан қолдануға болып отыр. Сірә, қазақтың «Түтел сөздің түбі бір, түп атасы – Майқы би» деген мәтелінің мәні біз ұққаннан әлдеқайда тереңірек болса керек!

– Әңгімеңізге рахмет!

Сұхбаттасқан – Ахмет ӨМІРЗАҚ

Редакциядан: Ғылымда әртүрлі пікірдің болуы заңдылық. Біз Шанжархан Бекмағамбетұлының сұхбатын жариялай отырып, тілші ғалымдардың, әсіресе, А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының уәжін күтеміз. Болашақта, жариялауға әзірміз.

Суретті түсірген – Шүкір Шахай

Жақсы көру

(Алақандай ессе)

МЫНА БІР СУРЕТТІ-АЙ... ӘЙ, БІЗДІҢ ШҮКІР ШАХАЙДЫҢ ДА ШИЫРЛАМАЙТЫН ЖЕРІ ЖОҚ ҚОЙ. БЕЛГІЛІ ФОТОТІЛШІ БІРДЕ «ҚАЗАҚКОНЦЕРТТІҢ» ЗАЛЫНА БАРЫПТЫ. ЖАЙ БАРМАПТЫ, КОНЦЕРТ КӨРҮТЕ КЕЛІПТІ. СІРӘ, ДАҢҚТЫ КОМПОЗИТОР ӘСЕТ БЕЙСЕУОВТІҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ КЕШІ ӨТІП ЖАТСА КЕРЕК. ФАРИЗА МЕН ӘСЕТ. КӨРНЕКТІ АҚЫН ӨЗІНЕН БІР ЖАС ҮЛКЕН АҒАСЫНА ГҮЛ УСЫНУДА. ӘСЕТ БОЛСА, ЕДӘУІР ЕҢКЕЙІП, ШАЙБЫ ҚАРЫНДАСЫНЫҢ ӘКЕЛГЕН ГҮЛІН ЫҚЫЛАСПЕН ҚАБЫЛДАП ТҮР. БҮЛ ЕНДІ ҒАЛАМАТ СУРЕТ! ӘРИНЕ, БІР ҚАРАҒАНДА КӨРНЕКТІ КОМПОЗИТОР АРДАҚТЫ АҚЫНҒА БУКЕТ УСЫНЫП ЖАТҚАН ЖОҚ ПА ДЕП ТЕ ТОПШЫЛАУҒА БОЛАДЫ. БАРАҚ АНЫҚТАП ЗЕР САЛСАҢ, ОЛАЙ ЕМЕСТІГІНЕ КӨЗІҢІЗ АНЫҚ ЖЕТЕДІ. БІРІНШІДЕН, КЕШ ӘСЕТТІКІ. ДЕМЕК, ГҮЛ ДЕ СОҒАН ТИЕСІЛІ. ЕКІНШІДЕН, АСА МӘДЕНИЕТТІ ӘСТЕТ ӘСЕТ ЕШҚАШАН ГҮЛДІ САХНАНЫҢ ҮСТІНЕН УСЫНБАС ЕДІ, АСЫҚПАЙ АЯНДАП, ЖЕРГЕ ТҮСІП БЕРМЕК. ЯҒНИ, АПАЙДЫ ОТЫРҒАН ОРНЫНАН ШАҚЫРЫП АЛМАЙ, СОЛ МАҢАЙҒА ӨЗІ АПАРЫП АРНАЙЫ ТАБЫСТАЙДЫ. ТАНЫМАЛ КОМПОЗИТОР, ШӘМШІТАНУШЫ-ПРОДЮСЕР, ФАРИЗА АПАЙМЕН ДЕ, ӘСЕТ АРАМЕН ЖАҚСЫ АРАЛАСҚАН, ДЕМЕК АПАЙТАНУШЫ ӘРІ АҒАЙТАНУШЫ ІЗЕТТІ ІНІМІЗ ҚАЛДЫБЕК ҚҰРМАНӘЛІ ЕКЕУМІЗ СУРЕТТІ ӘРІ АУДАРЫСТЫРЫП, БЕРІ АУДАРЫСТЫРЫП, ФАРИЗА АПАЙ ӘСЕТ АҒАҒА ГҮЛ БЕРІП ЖАТЫР ДЕГЕН ҚОРЫТЫНДЫҒА КЕЛДІК.

Өр мінез болса да, шын өнерді бағалай білетін Фариза Оңғарсынова дарынды ағасына гүл беріп тұр. Онда тұрған не бар дерсіз? Анығын айтсақ, Фариза апай – гүл атаулыны ер-азамат түтілі әйелдерге де сирек сыйлайтын адам. Сол гүл-пүлінді өзгенің қолынан өзі алуға да аса құштар емес-ау...

Бұл – таланттардың тоғысуы. Дарын-дардың дидарласуы. Тұлғалардың түйісуі. Үздіктердің үйлесімі. Мықтының мықты-ны мойындауы.

Фариза апай Әсет ағамызды ерекше сыйлаған. Шынайы көңілден шексіз қалір-леген. Алдынан кесе өтпеген. Аға ретінде жақсы көрген. Көп ағасынан жоғары қой-ған. Көпшілік алдында көрсетілген бұл құрмет те – соның белгісі.

Тегінде, Әсет Бейсеуов пен Фариза Оңғарсынованың шуақты шығармашылық бірлестігінен көл-көсір туындылар өмірге келуі керек-ті. Алайда екеуі де «Аз болса да – бір бақыт», «Сен қайда жүрсің?» және «Жақсы көру»... Бұл әндердің де тумай кетуі кәдік еді. Әйпгілі режиссер Райымбек Сейітметов Жастар мен балалар театрында Фариза Оңғарсынованың өлеңдеріне құрылған ерекше поэтикалық-музыкалық спектакльді қолға алмаса...

1987 жыл. Фариза апайдың «Бақыт пен мұңы». Жұрт театрдың түндіін желпілде-тіп отырып көретін керемет кезең. Көрер-мен дегенің топырлап келіп, топталып тұратын ТЮЗ-да табан тірейтін жер жоқ. Басты рөлдегі Байғали Есенәлі мен Әсел Мәмбетованың бағы жанған күндер. Сол қойылымда Әсет Бейсеуовтің Фаризаның сөзіне жазылған екі әні орындалды. «Кез-десу де – бір бақыт» пен «Сен қайда жүр-сің?». Бұл әндер театрдың жас артистеріне адам айтқысыз абырой-бедел әкелді. Әдемі де әсерлі әуендер әлі күнге дейін елдің есінде... Біразға дейін белгілі әншілердің репертуарынан түспеді. Қырық жылға таяса да осынау тамаша туындылардың қанаты әзірге тала қойған жоқ.

Бауыржан ОМАРҰЛЫ

Әсет пен Фаризаның шығармашылық бірлестігінің үшінші өнімі – «Жақсы көру». Бұл әннің де ғұмыры ұзақ болды. Өлеңін Фариза өрлетсе, әуесін Әсет әуелетсе, ұзақ болмағанда қайтесі! Санамызға сынала-нып, миымызға мөрленіп, жадымызға жатталып қалды:

*Өмірің таңдай болса арайлаған,
Қатыгез қараулыққа жолай ма адам?
Біреуді жақсы көрген қандай жақсы –
Нұрланып кетеді екен бар айналаң!*

*Жақсы көру, жақсы көру,
Не деген керемет ең!
Өмірді сезінуге,
Қуанып көз ілуге
Адамға жақсы көру керек екен!*

Ардақты апайымыздың бұл өлеңі Әсет ағасына арналды ма, әлде типтендірілген шартты образ ба, оны анық білмейміз. Біздің білетініміз – Фариза апайдың тап-сырмасы бойынша өлеңнің мәтіні жазыл-ған бір бет қағазды Қалдаяқов пен Гоголь көшелерінің қиылысындағы Әсет Бей-сеуовтің үйіне сол кездегі «Ақ желкен» журналының жұқалтаң қызметкері, бү-гінгі белгілі қаламгер Сәкен Сыбанбайдың апарып бергені. Бұл – есте сақтау қабілеті елді есінен тандыратын Қалдыбек Құрма-нәлінің дәлелді дерегі. Сөйтіп, «Жақсы көру» әнінің шығуы жолындағы поэтика-лық процесс сырбаз Сәкен ініміз де қы-тысыпты.

Сонымен, «Жақсы көру»... Осы ұлағатты ұғым мына сирек суретті де айшықтайтын сияқты. Ағаның қарындасты, қарындастың ағаны риясыз көңілден жақсы көруі...

Ендеше, сәл-пәл алыстап кетсек, «Сен қайда жүрсің?» деп жақындарымызды із-дейік, соларды таба қалсақ, «Кездесу де – бір бақыт» деп қуанайық! Жалпы, бір-бірі-мізді жақсы көріп жүрейік! Көзі тірісінде күліп жұрт Құдайдай сыйлаған Фариза мен Әсет тағылымы – осы...

• ДОДА

48 ҚҰРАМАНЫҢ ҚАТЫСУЫМЕН ӨТІП ЖАТҚАН ӘЛЕМ ЧЕМПИОНАТЫ ТЕК ЖАҢА ТУРНИРЛІК ФОРМАТТЫ ҒАНА ЕМЕС, ӘЛЕМДІК ФУТБОЛДАҒЫ КҮШТЕРДІҢ ЖАҢА КАРТАСЫН КӨРСЕТІП БЕРДІ. ЕГЕР БҮҒАН ДЕЙІН ӘЛЕМ ЧЕМПИОНАТТАРЫ КӨБІНЕ ЕУРОПА МЕН ОҢТҮСТІК АМЕРИКАНЫҢ ГЕГЕМОНИЯСЫМЕН СИПАТТАЛСА, БИЫЛҒЫ ТУРНИР БАСҚА ҮРДІСТІ БАЙҚАТТЫ. ФАВОРИТТЕР ӘЛІ ДЕ АЛДЫҢҒЫ ҚАТАРДА БОЛҒАНЫМЕН, ОЛАР БҮРЫНҒЫДАЙ ҚАРСЫЛАСЫН ОҢАЙ ЖЕҢЕ АЛМАЙДЫ. АЛ ОРТА ДЕНГЕЙДЕГІ ЖӘНЕ ШАҒЫН ФУТБОЛ ЕЛДЕРІ ТАКТИКАЛЫҚ ЖАҒЫНАН ДА, ОЙЫН САПАСЫ ЖАҒЫНАН ДА АЙТАРЛЫҚТАЙ ӨСІП КЕЛЕДІ. ТОПТЫҚ КЕЗЕҢНІҢ НӘТИЖЕЛЕРІ МЕН ПЛЕЙ-ОФФТЫҢ АЛҒАШҚЫ МАТЧТАРЫ ОСЫ ӨЗГЕРІСТІҢ КЕЗДЕЙСОҚ ЕМЕС, ҰЗАҚ ЖЫЛ БОЙЫ ҚАЛЫПТАСҚАН ЭВОЛЮЦИЯ ЕКЕНІН АҢҒАРТАДЫ.

ӘЛЕМ ЧЕМПИОНЫ КІМ БОЛАДЫ?

ТУРНИР АЙҚЫНДАҒАН ТЕНДЕНЦИЯЛАР

Топтардың басым бөлігінде бірінші орынды дәстүрлі фавориттер иеленді. Франция, Аргентина, Бразилия, Испания және Англия топ жеңімпазы атанды.

Бір қарағанда, әлемдік футболда еш-теңе өзгермегендей көрінеді. Алайда те-реңірек қарасақ, жағдай басқаша. Бразилия Мароккомен тең ойнады. Испания шағын арал мемлекет Кабо-Вердені жеңе алмады. Бельгия Ирланды да, Египетті де ұта алмады. Португалия Конгомен, Англия Ганамен тең түсті.

Бұл – кездейсоқтық емес. Бұрын мұндай кездесулердің көбісі фавориттердің екі-үш доп айырмасымен жеңісімен аяқ-талатын. Қазір рейтингте төмен тұрған құрамалардың ойын ұйымы, физикалық дайындығы және тактикалық тәртібі ай-тарлықтай жақсарды. Фавориттер әлі де үстем, бірақ олардың артықшылығы бұ-рынғыдай емес.

Бірінші назар аударатын тенденция – осы.

Екінші тенденция – қорғаныс қайта-дан шешуші факторға айналды. Қазіргі футбол жоғары прессингпен ғана емес, қорғаныстағы тәртіппен де ерекшеленеді. Мексика топтық кезеңде және Эквадормен өткен алғашқы плей-офф матчында бірде-бір гол жіберген жоқ. Испания үш ойында қақпасына гол өткізбеді. Бразилия, Колум-бия және Португалия небәрі бір голдан ғана жіберді.

Көптеген команда алдымен қорғаныс-ты ұйымдастырып, содан кейін ғана ша-буылға көшеді. Соның салдарынан фаво-риттердің біразы бір гол айырмасымен ғана жеңіп немесе тең ойынмен шектелді.

Үшінші тенденция – Африка елдері енді сенсация емес. 2022 жылғы әлем чемпионатында Марокконың жартылай финалға шығуы тарихи сенсация саналды. Ал былғы нәтиже оның кездейсоқ жетіс-тік болмағанын көрсетті.

Марокко Бразилиямен тең түсіп, кейін Нидерландты жарыстан шығарды. Кабо-Верде Испания, Уругвай және Сауд Арабия-сымен ойнап, үш кездесуде де жеңілген жоқ. Бірде-бір жеңіссіз топтан шыққаны-мен, бірде-бір рет жеңілмеді. Египет плей-оффқа өтті. Кот-д’Ивуар өз тобынан сенім-ді шыққанымен, 1/16 финалда Норвегия-дан 1:2 есебімен жеңілді. Мұның өзі зор табыс, жақсы нәтиже.

Ең әсерлі ойынның бірі – Англия мен Конго арасындағы матч болды. Конголық Брианның 8-минуттағы толы-нан кейін «Германия кетті, Нидерланд кетті... енді Англия да сүріне ме?» деген ой келді. Бірақ үлкен матчтың тағдырын үл-кен ойыншылар шешеді екен. Гарри Кейн 75 және 86 минутта екі гол соғып, Англия-ны аман алып қалды.

Бельгия мен Сенегал кездесуі одан да драмалы өтті. Сенегал 0:2 есебімен алда келе жатып, негізгі уақыттың соңғы үш минутында жеңісті қолдан шығарып алды. Лукаку мен Тилеманс есепті теңестірді, ал қосымша уақыттың соңғы секундтарында сенегалдықтардың қателігі Бельгияға жеңіс әкелген пенальтиге себеп болды.

Ең маңыздысы – африкалық құрама-лар енді тек физикалық күшке сүйенбейді. Олар ойынды жақсы оқиды, кеңістікті тиімді пайдаланады, қарсыласқа бейімде-леді және қажет кезде допқа толық нелік ете алады.

Төртінші тенденция – Латын Амери-касы қайтадан күшейді. Соңғы әлем че-мпionatoтарында қулықтың басты үміті Аргентина мен Бразилия ғана болатын. Биыл Мексика топтық кезеңді мінсіз өт-кізді. Колумбия өз тобында бірінші орын алды. Парагвай үшінші орынмен шыққа-нымен, кейін Германияны пенальти сериа-сында жарыстан шығарды.

Құрлықтағы бәсекелестік қайта кү-шейіп келеді. Оның тағы бір ерекшелігі – ойын стилінің алуан түрлілігі. Аргентина позициялық шабуылға сүйенсе, Бразилия жеке шеберлікке арқа сүйейді. Мексика тәртіпке негізделген ойын көрсетсе, Ко-лумбия қарсы шабуылда өте қауіпті.

ПЕНАЛЬТИ ДРАМАСЫ

Әлем чемпионаты туралы сөз қоз-ғағанда, пенальти драмаларын айналып өту мүмкін емес.

Пенальтидің сиқыры – бір ғана соққы төрт жылдық еңбекті жоққа шығаруы мүмкін. Одан кейін өмір бойы өкініш ар-қалап жүресіз. Ең қиыны – сол өкініштің салмағы жылдар өткен сайын жеңілде-мейді, керісінше, ауырлай береді.

Расында, футболдағы ең ауыр сәт – пе-нальти сериясы. 120 минут бойы төккен тер, жүздеген шабуыл, ондаған қауіпті сәт. Соңында бәрі 11 метрлік нүктеге тіреледі. Тура бір соққы – қуаныш. Қисық бір соқ-қы – өкініш.

Бірақ пенальти сериясы футболда әуелден болған жоқ.

1960-жылдарға дейін тең аяқталған маңызды матчтар қайта ойналатын неме-

се жеңімпаз жеребе арқылы анықталатын. Тіпті, 1968 жылғы Еуропа чемпионатының жартылай финалында Италия КСРО-мен 0:0 ойнаған-ды. Сөйтіп, Италия финалға жеребенің арқасында өткен еді.

Бұл әділетсіздікке көпшілік қарсы бол-ды. Сондықтан 1969 жылы израильдік футбол қайраткері Йосеф Даган тең ойын-ның тағдырын пенальти сериясы арқылы шешуді ұсынды. Бір жылдан кейін бұл ереже ресми түрде футбол заңына енгізілді. Ал әлем чемпионатында пенальти се-риясы алғаш рет 1982 жылы қолданылды. Франция мен Батыс Германия арасындағы жартылай финалда жеңімпаз дәл осы әдіс-пен анықталды. Содан бері пенальти се-риясы футболдың ажырамас бөлігіне ай-налды.

Бүгінде пенальти сериясы футболдың ең драмалық әрі ең әділ шешімінің біріне айналды. 2026 жылғы әлем чемпионаты соның айқын дәлелі болды.

1/16 финалда Германия мен Парагвай 120 минут бойы жеңімпазды анықтай ал-мады. Ойын пенальтиге ұласты. 44 жыл бұрын әлем чемпионаты тарихындағы алғашқы пенальти сериясында Германия жеңіске жеткен еді. Бұл жолы да көпшілік немістердің тәжірибесіне сенді. Бірақ Па-рагвай тарихи сенсация жасап, фаворитті жарыстан шығарып жіберді.

Парагвай қақпашысы Орландо Хиль алғашқы соққыда-ақ Кай Хаверцтің до-бын қайтарды. Серия барысында екі ко-манда да қателесті. Шешуші сәтте Мануэль Нойер Бальбуэзаның соққысын қайтар-ғанымен, немістер өз мүмкіндігін толық пайдалана алмады. Соңғы соққыны Кана-ле дәл орындап, Парагвай 1/8 финалға шықты.

Көп ұзамай тағы бір тарихи драма өтті. Марокко мен Нидерланд арасындағы кездесудің тағдыры да пенальтиде шешіл-ді. Серия өте тартысты болды.

Марокко алғашқы соққыда-ақ мүлт кетті, Нидерланд ойыншылары бірде қақ-па бағанасын, бірде қақпашыны жеңе алмады. Тіпті Ашраф Хакимидің өзі допты бағанаға тигізді. Барлығы теңескен сәтте соңғы сөзді Исмаэль Сайбарі айтты. Оның дәл соққысы Марокконы 1/8 фи-налға алып шықты.

Қызығы, кезінде жай ғана жеребені алмастыру үшін енгізілген пенальти сериясы бүгінде әлем чемпионатының тағдырын шешетін ең үлкен драмаға айналды.

Бұл – осы әлем чемпионатындағы соңғы пенальти драмасы емес. Турнир 19 шілдеде аяқталғанша, мұндай тартысты сәттерді әлі талай көретініміз анық.

ФИНАЛҒА ДЕЙІНГІ ЖОЛ...

Әлем чемпионатында чемпион атану үшін тек мықты команда болу жеткіліксіз. Кейде чемпиондық жо-лын жеребе де айқындайды. Бір құрама-ның финалға дейінгі жолында бірнеше фаворит кездессе, енді бірінің қарсылас-тары салыстырмалы түрде жеңілірек болуы мүмкін. Сондықтан плей-офф ба-сталғаннан кейін мамандар ең алдымен турнирлік сеткаға назар аударады. Биылғы әлем чемпионатында да дәл сондай жағ-дай қалыптасты.

Сарапшылардың пікірінше, жоғарғы сетка – нағыз «өлім аймағы». Мұнда чем-

пиондыққа басты үміткерлер шоғырлан-ған.

Франция жарыс жолын жалғастырып келеді. Испания, Португалия, Хорватия әлі алғашқы плей-офф матчын өткізген жоқ. Бельгия да қатарда. Бұған қоса, Нидер-ландты жарыстан шығарған Марокко да осы бөлікте орналасқан.

Яғни, бұл жартыда кемінде бес коман-да өзін финалға лайық санай алады.

Егер Франция ширек финалға шықса, қарсы алдында Канада немесе Марокко тұрады. Ал жартылай финалда Испания немесе Португалия күтіп тұруы мүмкін.

Бүгінде Кристиану Роналдуға жан-күйер болатындар көп. Сондықтан Криш бастаған Португалияның да өз сөзін айту-ға мүмкіндігі бар.

Бірақ негізгі интрига ширек финалдан кейін басталады.

Төменгі сетка – Латын Америкасының мүмкіндігі мол. Бұл жақта Бразилия мен Аргентина негізгі фаворит саналады.

Дегенмен олардың жолы да оңай емес. Бразилияның келесі қарсыласы – Эрлинг Холанд бастаған Норвегия. Бұл команда топтық кезеңде сегіз гол соғып, шабуыл әлеуетінің жоғары екенін көрсетті. Егер Бразилия осы сынақтан өтсе, келесі кезең-де Мексика немесе Англиямен кездесуі ықтимал.

Ал Мексика – осы чемпионаттағы ең тұрақты командалардың бірі. Топтық ке-зеңде үш жеңіске жетіп, бірде-бір гол жі-берген жоқ. Плей-оффта да Эквадорды сенімді ұтты. Сондықтан Бразилия үшін ширек финалдың өзі финалмен пара-пар сынақ болуы мүмкін.

Аргентинаның жолы қағаз жүзінде сәл қолайлырақ көрінеді. Алғашқы қарсыласы

– Кабо-Верде. Алайда 600 мыңдай ғана халқы бар бұл елдің құрамасы топтық кезеңде мінезді команда екенін көрсетті. Демек, Аргентина үшін де бұл оңай матч болмайды.

Келесі кезеңге өтсе, Аргентина Аус-тралия-Египет жұбының жеңімпа-зымен кездеседі. Ал ширек финалда қар-сыласы Колумбия немесе Швейцария болуы ықтимал.

Осы тұрғыдан алғанда, Аргентинаның финалға дейінгі жолы Бразилияға қара-ғанда сәл қолайлырақ.

Қазіргі ойын сапасы, турнирлік жолы және командалардың тұрақтылығын ес-керсек, чемпиондыққа басты үміткерлер – Франция, Аргентина және Англия. Алай-да бұл әлем чемпионатының ең үлкен интригасы – Африка құрлығының алғаш рет әлем чемпионы атану мүмкіндігі. Егер бұл тарихи оқиға жүзеге асса, оған ең жа-қын тұрған құрама – Марокко.

PS.....

Қалай болғанда да, бұл мұндайдың басты ерекшелігі – болжам жасаудың қиындауы. Германия мен Нидерландтың ерте қоштасуы кез келген фавориттің сүрінуі мүмкін екенін көрсетті. Сондықтан 19 шілдеге дейін әлемдік футбол бізді әлі талай тосын нәтиже, тартысты матч және тарихи оқиғалармен таңғалдыратыны сөзсіз.

Нұрлат БАЙГЕНЖЕ

ИНКЛЮЗИЯ – САНА МӘСЕЛЕСІ

Наурызбек САРША

Басы 1-бетте

Мәселен, өнертапқыш Томас Эдисонның басынан өткен бұл оқиға бұл дертке ерекше көзқарас қажет екенін меңзегендей. Мектепте оқып жүрген шағында Томас анасына мұғалімнің хатын жеткізеді. Баласының хатын оқығаннан кейін көзінен бір тамшы жас ыршып кетеді. «Сіздің балаңыз – гений. Бұл мектепте сіздің балаңызға лайықты деңгейде білім беріп, бірнәрсеге үйрететін мұғалім жоқ. Өтінемін, оны өзіңіз оқытыңыз», деп дауыстап оқып береді. Арада жылдар өтеді. Анасы қартайып, қайтыс болады. Бұл уақытта Томас Эдисон өз уақытындағы танымал өнертапқыштардың біріне айналады. Бірде ол бала күнінде өкеп берген қағазды тауып алып оқып шығады да анасы секілді көз жасына ерік береді. Шын мәнінде ол хатта былай деп жазылған екен: «Баланыздың ақыл-есі кем. Енді оның мектебімізде білім алуына жол бермейміз». Осыдан кейін ол өзінің күнделігіне: «Томас Алва Эдисон ақыл-есі кем адам болған. Бірақ анасының ерлігінің арқасында ұлы данышпандардың біріне айналды», деп жазады. Демек, біздің қоғамға Томас Эдисонның анасындай көзқараспен қарайтын жандар қажет.

ЕЛІМІЗ ҚАНДАЙ ЖАҒДАЙ ЖАСАП ЖАТЫР?

Естеріңізде болса, Қызылорда қаласында өткен Ұлттық құрылтайда Ғылым және жоғары білім министрі Саясат Нұрбек бұй деді: «Бұрын дәстүрлі педагогикада коррекциялық педагогика сияқты арнайы мамандандырылған бағыттар болған еді. Біз қазір педагогикалық жоғары оқу орындарын бітіріп шыққан әрбір маманды инклюзияның не екенін білуге тек теориялық форматта емес, кез келген баламен жұмыс істеуге, соның ішінде арнайы талабы бар балалармен жұмыс істеуге дайындауымыз керек екеніне көзіміз жетті. Сол үшін оқу жоспарын түбегейлі өзгерттік. Енді инклюзия принциптері, әдістемесі үйретіледі. Бұрын арнайы бағыттарға үйретілген нәрселер енді жаппай үйретіледі. Келесі жылы сол бағдарламамен оқып жатқан студенттер оқу бітіреді. Әрі қарай нәтижесін көреміз». Бұл мәлімдеме инклю-

зияның енді жекелеген мамандардың емес, бүкіл білім беру жүйесінің жауапкершілігіне айналғанын көрсетеді. Яғни, «ерекше балаға» арнайы маман ғана емес, кез келген мұғалім дайын болуға тиіс» деген жаңа парадигма қалыптастып келеді. Инклюзия туралы сөз болғанда көпшілік ең алдымен пандус, арнайы жабдық немесе ерекше бағдарлама туралы ойлайды. Алайда мамандардың айтуынша, мәселенің түп-тамыры әлдеқайда тереңде жатыр. Инклюзия – ерекше жағдай жасау емес, қалыпты жағдайды барлық адам үшін қолжетімді ету. Бұл ең алдымен адамның мүмкіндігін диагноз арқылы емес, оның әлеуеті арқылы бағалай білуден басталады. Осы бағыттағы маңызды қадамдардың бірі – 2023 жылы Оқу-ағарту министрлігі жанынан Инклюзивті және арнайы білім беру департаментінің құрылуы болды. Бұл құрылымдық бөлімшенің мақсаты әр баланың даму ерекшеліктеріне қарамастан сапалы және қолжетімді

ДЕГЕНМЕН ШЕШІМІН КҮТКЕН МӘСЕЛЕЛЕР ӘЛІ ДЕ АЗ ЕМЕС

Сала мамандары өңірлердегі кадр тапшылығын ең өзекті проблемалардың бірі ретінде атайды. Бүгінде көптеген ауылдық аймақта дефектолог, логопед, тьютор, психолог секілді мамандар жетіспейді. Кейбір білім беру ұйымдарында сенсорлық кабинеттер мен арнайы құрал-жабдықтардың тапшылығы байқалады. Бұл балалардың сапалы қолдау алу мүмкіндігін шектейді.

Бірақ сарапшылардың пікірінше, ең күрделі мәселе инфрақұрылымда емес. Ол – қоғамның көзқарасында. Көп жағдайда ата-аналар да, қоғам да баланың мүмкіндігін оның диагнозымен өлшейді. Ал инклюзияның негізгі мақсаты – дәл осы стереотиптерді бұзу болып табылады. Ерекше білімді қажет ететін оқушы – ең алдымен оқушы. Оның қатарластарымен бірге білім алып, дамуына мүмкіндік жасау қоғамның ортақ міндеті болуға тиіс.

Қазір педагог кадрларды даярлау жүйесінде де өзгерістер жүріп жатыр. Инклюзивті білім беру қағидалары енді тек арнайы мамандарға емес, болашақ мұғалімдердің барлығына оқытылуда. Бұл жаңа көзқарастың қалыптасып келе жатқанын аңғартады. Яғни, ерекше баламен жұмыс істеу тек бір маманның емес, бүкіл білім беру жүйесінің жауапкершілігіне айналууда.

Инклюзивті білім беруді зерттеп жүрген маман Лаура Бутабасаның Facebook парақшасындағы мына пікірі қо-

туралы мәселе емес. Бұл – қадір-қасиет, құрмет және тең мүмкіндіктер туралы. Ол пандустардан басталмайды, біздің адамға деген көзқарасымыздан басталады», – дейді ол.

Шынында да, мектептегі инклюзия тек білім беру процесін шектелмейді. Ол – балалардың бір-бірін түсінуі, өзгешелікті қабылдауы, жана-шырлық пен құрметті үйренуі. Мұндай ортада өскен бала ертең қоғамдағы әртүрлілікті табиғи құбылыс ретінде қабылдайды. Сондықтан инклюзияны тек мемлекеттік бағдарлама немесе әлеуметтік жоба ретінде қарастыру жеткіліксіз. Бұл – қоғамның мәдениеті мен құндылықтарының көрсеткіші.

Сонымен қатар халықаралық міндеттемелер де назардан тыс қалған жоқ. БҰҰ-ның Мүтедектердің құқықтары туралы конвенциясы аясындағы ұлттық есеп дайындалып, 2025-2030 жылдарға арналған инклюзивті саясат тұжырымдамасына арнайы бөлім енгізілді. Тіпті, «Мүмкіндіктері шектеулі балаларды (адамдарды) кешенді қолдау туралы» заң жобасының әзірленуі – білім беру, денсаулық сақтау және әлеуметтік қорғау жүйелерін біріктіруге бағытталған маңызды қадам.

Алайда жүйе қанша жетілдірілсе де, оның өміршеңдігі практикамен өлшенеді. Бұл тұрғыда сала ішінде жүрген мамандардың пікірі ерекше маңызды. Өңірлердегі маман тапшылығы – ең өткір проблемалардың бірі. Дефектолог, логопед, тьютор, автареабилитатор, психолог сияқты тар бағыттағы мамандар барлық өңірде бірдей қолжетімді емес. Сонымен қатар өңірлерде мектептердің материалдық-техникалық базасы да әрқелкі. Кей жерде сенсорлық кабинеттер мен арнайы құрал-жабдықтар жетіспейді. Тағы бір маңызды мәселе – қоғамның көзқарасы. Көп жағдайда ата-аналар да, қоғам да баланың мүмкіндігін диагноз арқылы ғана бағалап, оның әлеуетін елемей жатады. Ал инклюзияның түпкі мәні – дәл осы стереотиптерді бұзу.

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ СЫНЫП ҮЛГІРІМІН 32 ПАЙЫЗҒА ҚАЛАЙ КӨТЕРДІ?

Бүгінде технологияның қарыштап дамуына сонша, жасанды интеллект тек өндіріс пен ғылымды емес, адам жанының айнасы – білім беру саласын да түбегейлі өзгерте бастады. Осы бағыттағы ең батыл қадамдардың бірі ретінде елімізде тұңғыш рет «TorIQ: Smart Class 2.0» білім беру жобасы іске қосылды. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2026-2029 жылдарға арналған орта білім саласына ЖИ-ді кеңінен енгізу туралы тапсырмасы аясында жүзеге асқан бұл қанаттақты жоба елордалық №99 орта мектепте алғашқы жемісін беріп үлгерді. Нәтиже таңғалдырарлық:

Шынында да, мектептегі инклюзия тек білім беру процесімен шектелмейді. Ол – балалардың бір-бірін түсінуі, өзгешелікті қабылдауы, жана-шырлық пен құрметті үйренуі. Мұндай ортада өскен бала ертең қоғамдағы әртүрлілікті табиғи құбылыс ретінде қабылдайды. Сондықтан инклюзияны тек мемлекеттік бағдарлама немесе әлеуметтік жоба ретінде қарастыру жеткіліксіз.

небәрі екі ай ішінде сынақтан өткен 3-сынып оқушыларының жалпы үлгерімі орташа есеппен 32 пайызға дейін жақсарған.

Жасанды интеллектің білім саласындағы ең басты миссиясы – инклюзивті орта қалыптастырып, балалардың мүмкіндігіне қарай жеке оқу траекториясын құру. Арнайы алгоритмдер әр оқушының қабілеті мен даму қарқынын дәл талдап, соған сай дербес оқу жоспарын ұсына алады. Мысалы, көру немесе есту қабілеті шектеулі балалар үшін мәтінді дыбысқа айналдыратын, бейнематериалды субтитрмен қамтамасыз ететін жүйелер бүгінде тиімді қолданысқа енді.

Бұл ретте ЖИ негізінде жасалған виртуалды ассистенттер мен чатботтар ерекше балалардың тілдік және коммуникативтік дағдыларын дамытуға зор септігін тигізуде. Бағдарламадағы эмоцияны тану, сөйлеуді түзету және қарым-қатынасқа үйрету функциялары баланың қоғамға еркін бейімделуіне жол ашады. Ең бастысы, ақпарат бірнеше форматта – мәтін, аудио, бейне және тактильді түрде ұсынылатындықтан, балалардың білімге деген құштарлығы оянып, оқу сапасы жаңа деңгейге көтеріледі.

«Smart Class – ерекше білім беру қажеттілігі бар балалар мен өзге оқушылардың бір ортада, тең дәрежеде білім алуына мүмкіндік береді. Бұл – жасанды интеллект технологияларын пайдалана отырып құрылған заманауи білім беру ортасы. Сабақ барысында бұл интеллекттуалды трансформерді ерекше көңіл бөлуге мұқтаж бала да, басқа бала да бірдей қолдана алады», – дейді «Алматы кітап баспасының» президенті Гауһар Саймасева.

Сырт көзге отырып сабақ оқуға арналған әдеттегі парта болып көрінгенімен, бұл жиһазды айналдырып жіберсеңіз, алдыңыздан TorIQ оқу платформасы мен QamQoq атты ЖИ көмекшісі біріккен интерактивті цифрлық білім беруші трансформер шығады.

Жүйе мұғалімнің смарт-панелін, интерактивті тақтаны және әр оқушының жеке смарт-партасын бір ортаға тоғыстырады. Мұнда ЖИ мұғалімге таптырмас көмекші құрал ретінде қызмет етеді. Ол оқушының жазу-сызу қарқынын, сабаққа қызығу деңгейін, тіпті шаршау белгілерін автоматты түрде бақылап, қиындық туындаған сәтте ұстазға ескерту жіберіп отырады. Осылайша педагог әр баланың даму ерекшелігін уақытында ескеріп, қолдау көрсете алады.

Сонымен қатар жоба авторлары баланың қауіпсіздігіне баса назар аударған: жүйе оқушының жеке деректерін қорғауға, омыртқаның қисаймауын қадағалауға, жүйке жүйесі мен көз жанына зиян келтірмеуге бағытталған «Кешенді жоспардың» маңызды талаптарына толық сай келеді.

Цифрлық сыныптың алғашқы нәтижелері ата-аналар мен ұстаздар қауымын шексіз қуанышқа кенелтті. Бала құқығын қорғау күні қарсаңында шығарылған қорытындылар жобаның тиімділігін нақты дәлелдеп берді.

«TorIQ: Smart Class 2.0» – бұл жай ғана технология емес, бұл Қазақстанда мемлекеттік білім алу процесіне толыққанды интеграцияланған, баламасы жоқ ұлттық модель. Мұндай озық жүйелер Сингапур, Қытай, Оңтүстік Корея сияқты технологиялық алпауыт елдердің мектептерінде ғана жұмыс істеп тұр.

Мемлекет тарапынан да бұл бағытқа үлкен қолдау бар. «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасы аясында Astana Hub және Bilim Media Group секілді инновациялық орталықтар инклюзивті мектептерге арналған цифрлық шешімдерді әзірлеуде. Сондай-ақ бұл жоба тек басқаламен шектелмейді. Ұй тапсырмасын орындау мен қашықтан оқу процесі TorIQ платформасына біріктірілгендіктен, Smart Class болашақта шалғайдағы ауыл мектептері мен шағын жинақты білім ошақтарының да сұранысын толық өтей алады.

Халықаралық деңгейдегі отандық білім баспасы – «Алматыкітап баспасы» Директорлар Кеңесінің Төрайымы, жобаның идея авторы әрі жетекшісі Элеонора Баталова мен TorIQ IT компаниясы және Астана қаласының әкімдігі бірлесіп жүзеге асырған бұл қанаттақты жоба еліміздің барлық мектептеріне енгізіліп, әр баланың сапалы білім алуына жол ашатын күн алыс емес.

Түйін:

Иә, елімізде инклюзивті білім беру жүйесі жылдан-жылға дамып келеді. Бүгінде елімізде ерекше білім беруді қажет ететін 240 мыңнан астам бала бар. Оның 130 мыңы мектепте білім ала, 80 мыңы жалпы білім беретін ұйымдарда оқиды. Бүгінде еліміздегі мектептердің 91 пайызында инклюзияға арналған базалық жағдай жасалған. 1 000-нан астам қолдау кабинеті ашылып, 29 мыңнан астам маман жұмыс істейді. 7 500 мектептің 1 200-ге жуығында балалардың қажеттілігіне қарай инклюзивті қолдау кабинеттері ашылған. Демек, ілгерілеу бар. Қазақстандағы инклюзивті білім беру жүйесі бүгінде қалыптасу кезеңінен өтіп, сапалық трансформацияға бет алды. Бірақ бұл жолдағы ең үлкен өзгеріс жаңа ғимараттар салудан немесе жаңа құжаттар қабылдаудан басталмайды. Ол адамдардың санасындағы өзгерістен басталады. Өйткені инклюзия – пандус орнату емес, адамның қадір-қасиетін мойындау. Ал мұндай қоғамды қалыптастыруға мемлекет қана емес, әрбір азамат жауапты.

ЖОЛ – ҚАТЕЛІКТІ КЕШІРМЕЙДІ...

БИЫЛ АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫНДА ЖОЛ АПАТЫНАН 41 АДАМ ҚАЗА ТАУЫП, 1 201 АДАМ ТҮРЛІ ЖАРАҚАТ АЛҒАН. БҮЛ ӨНІРДЕ ЖОЛ ҚАУІПСІЗДІГІ МӘСЕЛЕСІНІҢ ӨТЕ ӨЗЕКТІ ЕКЕНІН КӨРСЕТЕДІ. ЖОЛ-КӨЛІК ОҚИҒАЛАРЫНЫҢ АЛДЫН АЛУ – ПОЛИЦИЯНЫҢ ҒАНА ЕМЕС, ЖОЛ ҚОЗҒАЛЫСЫНА ҚАТЫСУШЫ ТАРАПТАРДЫҢ БӘРІНЕ ОРТАҚ МІНДЕТ. ОСЫНЫ КӨЛІК ЖҮРГІЗУШІЛЕРДІҢ ЕСІНЕ ТАҒЫ БІР РЕТ САЛУ ҮШІН АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫНДА 29 МАУСЫМ КҮНІ ІШКІ ІСТЕР САЛАСЫНЫҢ АРДАГЕРЛЕРІ ЖОЛҒА ШЫҒЫП, ПРОФИЛАКТИКАЛЫҚ ІС-ШАРА ӨТКІЗДІ.

Полиция қызметкерлерімен бірге жолға шығып, көлік жүргізушілеріне қауіпсіздік туралы айтқан 30 ардагердің бәрі әр жылдары ішкі істер саласында қызмет еткен. Қазір зейнет демалысына болса да жол қауіпсіздігі мәселесіне немқұрайлы қарай алмайтын олар профилактика кезінде әсіресе, тәжірибесі аз жас жүргізушілерге ерекше мән берді.

– Көлік жүргізу тұрғысынан тәжірибесі аз жас жүргізушілер жол апатына жиі ұшырайтынын ресми деректен көріп отырымыз.

Өзгелердің өміріне қауіп төндіріп, жол-көлік оқиғаларына себепкер болатын да солар. Сондықтан жастарға ағалық ақылымызды айтып, тілсүзестігімізді білдірдік, – дейді ішкі істер саласының ардагері Нұрбай Төлеу.

Жол қозғалысы ережелерін сақтау, жолда өзара сыйластықтың болуы, мәңгілікке көлікке отырмау, қауіпсіздік белгісін үнемі тағу – сырт көзге тым қарапайым көрінгенімен, жол бойында адам өмірі мен денсаулығын сақтаудың негізгі қағидалары. Поли-

ция ардагерлері профилактика кезінде осы ережелерді көлік жүргізушілерінің есіне салып, қауіпсіздік ережелерін көпке ұғынықты тілде, достық пейілмен түсіндірді.

Қазақ қоғамында ақсақалдардың сөзі әрдайым өтімді болған. Себебі өмірлік тәжірибесі мол, елдің салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпын білетін олардың кеңесі жастарға бағдар беріп, қоғамдағы бірлік пен тәртіптің сақталуына ықпал етеді. Әсіресе, жол қауіпсіздігі сияқты маңызды мәселеде «айналайын» деп басталатын әңгіме ескертуден гөрі жанажырлық сипат алатыны аян. Сол себепті ардагерлер қатысқан профилактикалық іс-шара жүргізушілер тарапынан да қолдау тапты.

– Көшеде жол инспекторының көлік тоқтатуы ешкімге де таңсық емес. Ал әкеңдей адамның «Айналайын, абайла! Үйде бала-шағаң күтіп отыр» деп айтуы қадімгі

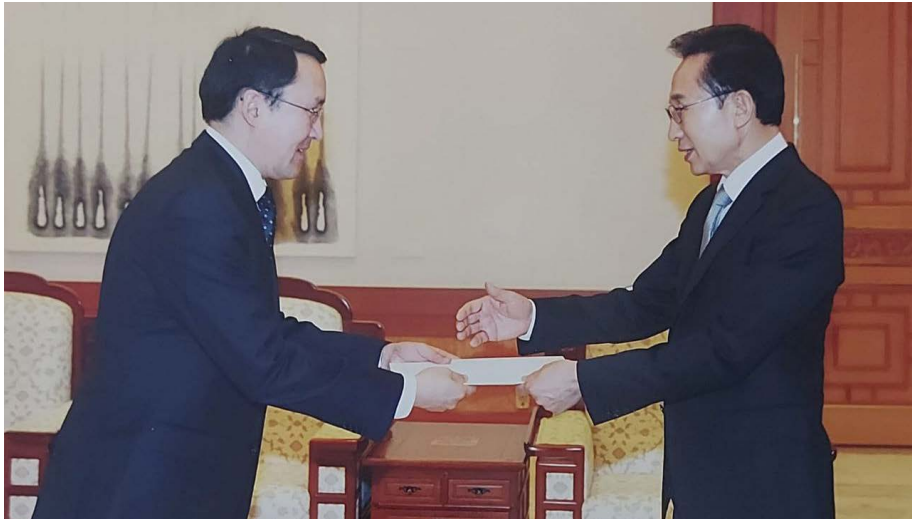
дей ой салады екен. Былай қарасаңыз, ақсақалдардың айтып тұрғаны бәріміз білетін қарапайым ереже. Бірақ үлкенге құрмет көрсету деген нәрсе санамызға әбден сіңіп

қалған ғой. Сондықтан да бұл көпшілікке өтімді іс-шара болды, – дейді жас жүргізуші Дәурен Нұғыманов.

Ақтөбе облыстық полиция департаментінің ардагерлер кеңесіне жалпы саны 3 040 зейнеткер мүше. Олардың арасында тәлімгер ретінде уәделік пункттерге бекітілген, отбасындағы жанжал кезінде жабайларды бітімге шақырып, арағайындық жасайтын белсенді ардагерлер аз емес. Ардагерлер кеңесінің төрағасы Ырғызбай Кенжеханов зейнет демалысындағы әріптестерінің жол қауіпсіздігі мәселесіне де немқұрайлы қарай алмайтынын айтады.

Ақтөбе облыстық полиция департаментінің мәліметінше, биылдыққа облыс жолдарында 853 жол-көлік оқиғасы тіркеліп, 41 адам қаза тапқан. Жол апатына ұшыраған 1 201 адам түрлі дәрежедегі дене жарақатын алған. Олардың арасында мүтедек болып қалғаны да аз емес.

Жанна КӨПЖАНОВА,

айтып өткенімдей, домбыра тарту өнерін де меңгергенмін. Арнайы аттестатым бар. Домбыра – менің өмірім десем, артық айтпаймын. Домбыраны мектепте ғана үйренген жоқпын. Шетелде оқығанымда да, елші болғанымда да, домбырамды тастамай, арқалап жүрдім. Дегенмен университетте домбыра үйірмесін ашу идеясы менікі емес. Мұнда мен домбыра тарта аламын, сондықтан бүйтейін, сүйтейін деп айту әбестік. Біздің кафедраға

бос уақыт бар, одан кейінгі курста оқу жүйесі қиындай түсіп, қатыса алмай қалады. Десе де, университет табалдырығын аттаған бірінші курс студенттеріне алғашында бәрі қызық қой. Оған қоса, үйірме болған соң ешкім оларды міндеттей алмайды. Өздері қызығып, үйірмеге жазылады.

– **Сабақта күй үйретіп қана қоймай, халық әндерін де айтқызады екенсіз...**

– Иә. Ең алдымен домбыра тартудың теориясын үйретемін. Тарихынан сыр шертемін. Домбыраның құлағында ойнай-

жиырма жыл жиған тәжірибең болуға тиіс. Әйтпесе, олар ар жағы бос маманды тыңдамай қояды. Ал жастайымнан домбыраның үнін тыңдап өскен менің ол туралы айтарым көп. Мен ғалым, профессор ретінде тек халықаралық қатынастарды емес, қазақтың күй-жырын да жіті зерттеймін. Күй-дастандардың тарихын бір кісідей білемін. Көп күй тарта аламын. Жатқа білетін терме мен дастандар да жетерлік. Осы ретте айта кетерлігі, біз өз мәдениетімізді өзіміз егжей-тегжейлі зерттемейміз. Мәдениет жағынан кенде емеспіз, ұлы халықпыз. Қазақ XX ғасырға 10 мың күймен келді. Бұл әлемде осыншама күйі бар бізден басқа халық бар ма? Еуропалықтар мақтауын асыратын классикалық музыканы Бетховен, Бах, Моцартпен байланыстырады. Ал біздің Бетховеніміз, Бахымыз, Моцартымыз – Құрманғазы, Дәулеткерей, Дина, Сейтек. Бұл тізім жалғаса береді. Әр аймақтан күй-жырдың өміршең болуына үлкен үлес қосқан қаншама тұлға шыққан. Үш жүз жыл жазылған «Қырымның қырық батыры» жырына қаншама жыршы атсалысқан?! Мұны біздегі студенттер біле ме? Білмейді. Себебі бұл мектепте де, университетте де оқытылмайды.

– **Домбыра үйрету тек музыкалық дағды емес, рухани таным құралы ғой сіз үшін?**

– Әлбетте. Үйірмеге қатысқандар домбыра аспабын тарта білген халықтың ерекше қасиеті бар екенін ұғалды. Домбыра арқылы корейлер шын мәнінде қазақтың мәдениеті бай, тарихы терең, өркеніеті жоғары екенін таниды. Жалпы, күйдің тарихын айтпай, оны бет алды орындатпайсың ғой. Бүкіл мәдениет сонда емес пе? Бәленбай мың жыл бұрын шыққан күйлердің авторы кім, қай уақытта шықты, қай мектептікі, кімнің нұсқасы, бәрін, бәрін қамтимын. Мысалы, Құрманғазының «Түрмеден қашқан», «Арба соққан» секілді рухты туындылары қандай жағдайда жазылғанын айтып бердім. Сол күймен байланысты патшалық үкіметті де қозғап өтемін. Сонымен қатар өлкенің тарихын да тілге тиек етемін. Алтын орда, Қыпшақ хандығы туралы корейше әңгімелеймін. Астанаға барғанда бірнеше кітапхананы аралаймын. Бізде жақсы зерттелген салалардың бірі – домбыра мен күй-жыр мұрасы ғой. Сол жерден қазаға түргіп алғанымды Сеулге келген соң студенттерге айтамын. Бай мәдениетіміз туралы құнды деректерді студенттер қызыға қабылдайды.

Кейбір студенттерім Қазақстанға жиі барады. Сонда оқуын жалғастырып жүргендерде бар. Бір күні елдегі өнерпаздармен қосылып, консерватория, оркестр деңгейінде сахнаға шыға ма деген үмітім бар. Студенттерімді үнемі «Домбыраны шерте білсең, болғаны. Қазақстанда сендерге жеңіл болады» деп ынталандырып қоямын.

– **Домбыраны қайдан алдыңыз? Елден алдыртқыңыз ба?**

– Өзімнің алып келген домбырам бар. «Отандастар қоры» бір келгенде бір домбыра сыйлады. Алматыдағы досым екі домбыра жасатып беріп жіберді. Қазір осы төрт домбырамен үйретіп жүрмін.

– **Төрт домбырамен жеті адамға сабақ беру қиын емес пе? Кезегін күтіп үйрене ме сонда?**

– Иә, кезектесіп үйренеді. Дегенмен еш қиналып жатқан жоқ. Екі сағатта бөріне көңіл бөлуді басты назарда ұстаймын. Соңғы сабақ осы дүйсенбіде аяқталды. Қазір бізде – жазғы демалыс.

– **Былтыр Сеул қаласының «Күрметті азаматы» атағына ие болдыңыз. Бұл марапат сіз үшін нені білдіреді?**

– Иә, былтыр осындай атаққа лайық деп танылдым. Бұл мәртебелі атақ Қазақстан мен Корея Республикасы арасындағы дипломатиялық, мәдени және білім беру байланыстарын нығайтуға қосқан үлесімді мойындау ретінде берілді. Соның ішінде кейінгі төрт жыл корейлерге домбыра үйретіп жүргенімнің де үлесі ескерілсе керек.

– **Ендігі меже қандай?**

– Ендігі меже – студенттерімді тағы көп оқыту керек. Өзім де оқуым керек. Профессорда басқа қандай меже бола қойсын?!

– **Әңгімеңізге рахмет! Төл мәдениетімізді дәріптеудегі ісіңіз алға баса берсін!**

Сұхбаттасқан –
Әлия ТІЛЕУЖАНҚЫЗЫ

КОРЕЙЛЕРГЕ домбыра ҮЙРЕТІП ЖҮРГЕН ДИПЛОМАТ

жетекшілік ететін профессор Сон Ион Хун домбыра үйірмесін ашу туралы идея тастады. Ол кісі менің бұрыннан домбыра тартатынымды біледі. Мен қуана-қуана келістім. Оңтүстік Корея секілді дамыған елде оқытушылар оқу процесіне, академиялық талаптарға ғана көңіл бөлмейді. Олар студенттерді жан-жақты дамытуды басты назарда ұстайды. Зейін ашу, кітап оқу, дәріс тыңдау, сабақ айту, кітапханадан шықпаумен ғана шектелмейді. «Қазақ – нағыз қазақ емес, нағыз қазақ – домбыра» деп Қадыр ақын айтқандай, шетелдіктерге нағыз қазақтың болмысын, тарихын ашатын бірегей құрал, ол – домбыра. Ән-күй, жыр-терме тыңдау арқылы халқымыздың рухы мен дүниетанымын тануға болады. Аймақтану, соның ішінде елімізді зерттейтін мамандар даярлап жатқан соң, қазақты тану үшін домбыраны міндетті түрде үйрету қажет деген ойды алға тарттық. Сол ойдың жетегімен 4 жыл бұрын курсты бастап кеттім.

– **Аптасына қанша рет өткізесіз? Қанша бала қатысады? Көбіне қай курс студенттері қызығады?**

– Факультатив аптасына бір рет өтеді. Екі сағатқа жалғасады. Әр семестрде алты-жеті адам үйренеді. Ең көбі тоғыз студентке дейін үйреткен кездерім болды. Осы жылдар ішінде отыздан астам студент үйірмеге қатысты. Үйірмеге тек бірінші курста оқитын корей студенттері қатысады. Неге десеңіз, оларда сол уақытта ғана

Шетелдіктерге нағыз қазақтың болмысын, тарихын ашатын бірегей құрал, ол – домбыра. Ән-күй, жыр-терме тыңдау арқылы халқымыздың рухы мен дүниетанымын тануға болады. Аймақтану, соның ішінде елімізді зерттейтін мамандар даярлап жатқан соң, қазақты тану үшін домбыраны міндетті түрде үйрету қажет деген ойды алға тарттық. Сол ойдың жетегімен 4 жыл бұрын курсты бастап кеттім.

тын ұлы күйшілерді таныстырамын. Термешілер, жыршыларды да тыңдатамын. Күйден Рысбай Ғабдиевтің «Күй қағанын», жырдан «Қырымның қырық батырын» жақсы тыңдайды. Халық әндерінен айтуға жеңіл «Еркем-ай», «Сәулем-ай» әндерін үйретемін. Күйден де тартуға оңай «Келіншек» секілді күйлерді тартуға баулимын. Құрманғазы, Дәулеткерейдің туындыларын орындауға тістері батпайды. Оларды орындау қазақтың өзіне де қиын ғой. Мұндағы дамыған елдің жастарына немекетті қарап, қалай болса солай дәріс беруге болмайды. Шетелдік студенттердің алдына шығып, екі сағат сөйлеу үшін кемі

ШІЛДЕНІҢ АЛҒАШҚЫ ЖЕКСЕНБІСІНДЕ ЕЛІМІЗДЕ ДОМБЫРА КҮНІ ТОЙЛАНАДЫ. ОСЫ МЕРЕКЕ ҚАРСАҢЫНДА ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДЕ ДОМБЫРАНЫҢ ҚҰЛАҒЫНДА ОЙНАЙТЫНДАР АРАСЫНДА ТҮРЛІ ЧЕЛЛЕНДЖ БЕН САЙЫСТАР БАСТАЛЫП КЕТТІ. БІЗ БҰҒАН ДЕЙІН ДОМБЫРА ТАРТУДЫ ҮЙРЕНІП ЖҮРГЕН НЬЮ-ЙОРК ҚАЛАСЫ МЕН ЧИЛИ, АУСТРАЛИЯ ЕЛІНДЕ ТҰРАТЫН ШЕТЕЛДІКТЕР ТУРАЛЫ СҰХБАТТАР ЛЕГІН ШЫҒАРҒАН ЕДІК. БҰЛ АЙТУЛЫ МЕРЕКЕГЕ ОРАЙ ЕНДІ БІЗ ШЕТЕЛДІКТЕРГЕ ҰЛТТЫҚ АСПАПТЫ ШЕРТУДІ ҮЙРЕТІП ЖҮРГЕН ЕРЕКШЕ МАМАН ТУРАЛЫ ЖАЗҒАНДЫ ЖӨН КӨРДІК. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ОҢТҮСТІК КОРЕЯДАҒЫ БҰРЫҒЫ ЕЛШІСІ, ХАНГУК ШЕТ ТІЛДЕРІ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ПРОФЕССОРЫ ДУЛАТ БАҚЫШЕВ КОРЕЙЛЕРГЕ ТЕК ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТЫҢ ҚЫР-СЫРЫН ҮЙРЕТІП ҚОЙМАЙ, ДОМБЫРАДАН САБАҚ БЕРЕДІ. КӘСІБИ МУЗЫКАНТ БОЛМАСА ДА, БІЛІМІ КОНСЕРВАТОРИЯ ОҚЫТУШЫСЫНАН КЕМ ТҮСПЕЙТІН ДУЛАТ ХАНГЕРЕЙҰЛЫНА ХАБАРЛАСЫП, ӨҢІМЕЛЕСКЕН ЕДІК.

– **Қазақстан мен Оңтүстік Корея арасындағы қарым-қатынастың негізін қалауға атсалысқан іскер елші екеніңізді көпшілік жиі айтады. Осы тарихи процестің басында болу сіздің кәсіби өміріңізге қалай ықпал етті?**

– Өзім – Орал қаласының тумасымын. Ондағы лицеймен қатар, Дина Нұрпейісова атындағы музыка мектебін де бітірдім. Бес жылдай домбыра сыныбында оқыдым. Мектеп бітірген соң сол кезде Киров атымен аталған ҚазҰУ-ға оқуға тапсырған едім, алайда түсе алмай, екі жылға әскерге

кетіп қалдым. Әскерден оралған уақытым Қазақстанның егемендік алған уақытымен тұспа-тұс келді. Ол уақытта көптеген мүмкіндік ашылды. Шекара ашық болған соң, көп кітап келді, тиісінше көп дерекке қанық болдық. Ең маңыздысы – еркіндікті шынайы сезіндік. Соның нәтижесінде өзін қалаған ҚазҰУ-дің экономика факультетін тәмамдап, кейін Сеулдегі Еңсе университетінде оқу мүмкіндігі бұйырды. Онда халықаралық қатынастар мен корей тілі және әдебиетін оқыдым. Оқу орнын бітіруге шақ қалғанда Қазақстан Сыртқы

аралық қатынастар, геосаясат, қауіпсіздік мәселелері, сонымен қатар қазақ тілі мен домбыра тартуды үйретемін.

– **Ширек ғасырдан астам дипломатиялық қызметте, сыртта еңбек етсеңіз де, домбыраны шебер тартуға деген қызығушылығыңыздың кемімегені таңғалдырады. Бүгінде корей студенттерге халықаралық қатынастардан дәріс беру мен домбыра үйрету ісін қалай үйлестіріп жүрсіз?**

– Мен – халықаралық қатынастар саласының маманымын. Десе де, жоғарыда

Меншік иесі –
«Айқын-Литер» ЖШС

Директор –
Талғат ЕШЕНҰЛЫ

Бас редактор
Бауыржан БАБАЖАНҰЛЫ

Бас редактордың орынбасары
Тоқтарәлі ТАҢЖАРЫҚ

ЖУРНАЛИСТЕР:
Арайлым ЖОЛДАСБЕКҚЫЗЫ,
Әлия ТІЛЕУЖАНҚЫЗЫ,
Наурызбек САРША,
Ділда УӘЛІБЕК,
Ахмет ӨМІРЗАҚ
(Алматы қаласы)

ТЕХНИКАЛЫҚ БӨЛІМ:
Елдар ҚАБА
(беттеуші-дизайнер)

Корректор:
Саягүл САПАРҚЫЗЫ

Немірдің кезекшісі:
Наурызбек САРША

• Астана қ. «Медиа-холдинг»
«ERNUR» ЖШС Сипеті көшесі 30,
тел.: 8(7172) 99-77-77
• Тапсырыс №10200. Тарапалымы 5762 Көлемі 4 б. т.

Бағасы келісім бойынша

Мекенжайымыз: 010000. Астана қаласы, Д.Қонаев көшесі 12/1

Редакция телефоны – 8(7172) 72-95-39
ЖАРНАМА БӨЛІМІ:
8(701) 675-42-14, 8(7172) 72-95-31
reklama.liter@gmail.com
ЖАЗЫЛУ ЖӘНЕ ТАРАТУ БӨЛІМІ:
8(771) 804-61-32, 8(7172) 72-95-39
podpiska.alt@gmail.com

- Мақала авторының пікірі редакция көзқарасын білдірмейді
- Оқырман хаттарына жауап қайтарылмайды
- «Түркістан» жарияланған материалдарды сілтемесіз көшіріп басуға болмайды.
- Суреттердің сапасына редакция жауап береді
- Мақалалар коммерциялық негізде басылды
- Жарнамалар мазмұнына редакция жауап бермейді

М 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 П 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Газет «Түркістан» газетінің компьютер орталығында теріліп, беттелді

Газет ҚР Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі, Ақпарат комитетінде тіркеуге алынып, қайта есепке қою туралы №КЗ200VPY00019166 куәлігі 08.01.2020 жылы берілген.

Индексі: Жеке жазылушылар үшін – 65413, мекемелер мен ұйымдар үшін – 15413.